

Göran Therborn

Det svenska klassamhället 1930-1970

Denna skrift (från 1973) är en uppdaterad version av en artikel som ursprungligen publicerades i tidskriften *Zenit* 1972. 1980 gjorde Therborn en ny, uppdaterad klassanalys (som vi finns i PDF-format på tidskriften Arkivs hemsida, se [Klasstrukturen i Sverige 1930–80](#)), men sedan dess dröjde det ända till 2018 innan det gjordes ett nytt försök av det slaget, även denna gång med Therborn som initiativtagare, via tankesmedjan *Katalys* (se [Om Göran Therborns bok *Kapitalet, överheten och alla vi andra*](#)).

OBS: De i den tryckta skriften ingående noterna till tabellerna (knappt 3 sidor) har utelämnats i denna upplaga – de ingick heller inte i den ursprungliga *Zenit*-artikeln (däremot ingår alla vanliga noter).

Martin F i juli 2013 (uppdaterat i april 2019)

Innehåll

Förord	1
Klasser och mellanskikt	2
Utsugning och klassamhälle	2
Om statistiken	4
Arbetarklassen	4
Problem med gränsdragningen	4
Klassanalysens grundmaterial	6
Arbetarklassen mellan 1930 och 1965	7
Arbetarklassen efter 1965	8
Arbetarklass och näringsgrenar	10
Arbetarklassens ställning i produktionen	10
Arbetarklass och yrkesfördelning	11
Arbetarklassens kärna och periferi	14
Borgarklassen	16
Borgarklassen 1930	17
De speciella kategorierna	18
Småborgerligheten	21
Småborgerligheten 1930 och 1965	22
Småborgerlighetens inre struktur	23
Mellanskikten	25
Mellanskikten och partierna	26
Mellanskiktens inre struktur	27
Mellanskikten 1930 och 1965	28
Mellan två huvudpoler	30
Klasstrukturen 1930 och 1965 – en jämförelse	31
Huvudmotsättningen i Sverige	32
Appendix	37

Förord

De sociala förhållandena i Sverige präglas av att människorna är uppdelade i olika klasser. Deras olika ställning i produktionen bestämmer en mängd skillnader i deras levnadsförhållanden, arbetsmiljö, inkomst, bostadsförhållanden, makt och inflytande, barnens möjligheter m m. Ekonomiska, politiska och ideologiska motsättningar kan inte förstås som i första hand konflikter mellan intresser, mellan politiska partier och kottier eller mellan idéer. Dessa motsättningar är i grunden uttryck för motsättningar och kamp mellan klasser.

En klassanalys är därför både politiskt och vetenskapligt en central uppgift. För den marxistiska vänstern har klassanalysen varit en prioriterad målsättning de senaste åren. Målsättningen uttrycker den förening av vetenskapligt arbete och revolutionär politik, som kännetecknar marxismen och som skiljer den från andra radikala strömningar. Men uppgiften har ofta uppfattats som stor och så allt avgörande att ganska få konkreta studier hittills blivit gjorda. Där finns C. H. Hermanssons studier av monopolkapitalet, och KFML har sammanställt en del material om kapitalet. Jörn Svenssons bok om korporativismen inrymmer en snabbkiss av klasstrukturen. KFMLr har i sin tidskrift *Klasskampen* påbörjat ett empiriskt analysarbete om den svenska klasstrukturen.

Denna uppsats är ett bidrag till ett kollektivt marxistiskt arbete om klasserna i Sverige. Tyngdpunkten ligger på studiet av klassernas omfattning och avgränsning, klassernas sammansättning och klassernas utveckling under de senaste 40 åren. Redan en sådan i hög grad statistisk analys måste inte bara utgå från utan också hela tiden beakta kampen mellan klasserna. Men en ingående analys av klasskampen i Sverige är en senare uppgift.

Det följande är baserat på resultaten i min bok *Klasser och ekonomiska system*, den kapitalistiska karaktären av Sveriges ekonomiska system, omöjligheten i den akademiska sociologins föreställningar om klasser och social skiktning, bestämningen av den närmare innebörden i marxistiska nyckelbegrepp som produktionsförhållanden och produktivkrafter, och framför allt av det marxistiska klassbegreppet.

Februari 1973

Göran Therborn

Klasser och mellanskikt

Den marxistiska klassanalysen har två huvuduppgifter.

(1) Den ska visa effekten av samhällets uppbyggnad och sätt att fungera på de sociala relationerna mellan människorna i samhället. Det betyder att de marxistiska klasserna inte är några godtyckliga kategorier för ett speciellt tillfälle (som t ex klasser efter inkomststorlek eller utbildning som kan vara relevanta i vissa slags undersökningar) utan är grundade i en teori om samhället och dess historiska utveckling, dvs i den historiska materialismen. Efter som Sverige är ett kapitalistiskt samhälle, är analysen av klasserna i Sverige grundade på den marxistiska teorin om kapital, lönearbete, borgerlig stat, ideologi etc.

Den första huvudfrågan för den marxistiska klassanalysen är inte — som i den socialliberala jämlikhetsdebatten och i den akademiska sociologin frågan om social 'skiktning' — hur mycket människorna har av det ena eller det andra. Frågan är vilken typ av samhälle de lever i och vad de har för uppgift i det samhället, framför allt vilken ställning de har i produktionen. Därmed får man en möjlighet att förklara varför en del är fattiga och andra är rika.

(2) Det är också en huvuduppgift för marxistisk klassanalys att visa på mönstret av sociala motsättningar i samhället och på de krafter som strävar efter att bevara eller förändra samhället. Uppgiften är att visa på: 'Vilka är våra fiender? Vilka är våra vänner?', som revolutionären Mao Tsetung uttryckt det i en analys av klasserna i det kinesiska samhället. Detta studium av objektiva intresse motsättningar och därpå grundade krafter för förändring — i stället för ett förlitande på god politisk vilja och jämlika värderingar — är en annan skiljelinje mellan marxismen och de rådande skiktning- och jämlikhetsuppfattningarna. Om de senare gäller i hög grad vad Marx och Engels sa i Kommunistiska Manifestet om den 'kritisk-utopiska socialismen': 'Men de ser inte hos proletariatet någon historisk självverksamhet, inte heller någon för detsamma säregen rörelse. 'Bara ur denna synpunkt av den mest lidande klassen existerar för dem proletariatet.'

Utsugning och klassamhälle

Förhållandet mellan ett samhälle och klasserna i det skulle kunna åskådliggöras med ett hus och människorna som bor i det. Huset är samhällets uppbyggnad eller struktur. Det kan stå kvar, medan människor i det föds, växer upp, blir gamla och dör, medan en del flyttar in eller ut, medan en del flyttar upp någon våning eller flyttar ner. Hur och var människorna bor i huset bestämmer deras förhållanden till andra människor, vilka de hör ihop med, vilka som har intresse av att en dag riva det gamla huset och bygga ett nytt.

Men det är inte i alla samhällen som människorna förhåller sig till varandra som olika klasser. Marxismen talar också om ett klasslöst samhälle. Vad är det då som definierar ett klassamhälle? För att vi ska kunna tala om ett mänskligt samhälle måste människorna kunna skaffa sig mat, kläder, bostad m m för sin försörjning. Arbetet med detta kallar Marx för *nödvändigt arbete* och understryker att vad som är nödvändig försörjning är inte bara biologiskt utan också historiskt bestämt. I alla samhällen, utöver ett mycket primitivt stadium produceras det dock mer än vad som är nödvändigt för att direkt försörja dem som producerar och deras familjer. Det utförs ett *merarbete*, som ger en öterprodukt. Denna kan användas både för konsumtion åt sådana som inte står i produktionen — hövdingar, medicinmän, krigare, präster, godsägare, kapitalister, tjänstemän av olika slag — och för investeringar.

Merarbetet kan tas ut på olika sätt. Enligt Marx är det *sättet att pumpa ut merarbete* ur de direkta producenterna som är *den grundläggande skillnaden mellan olika slag av samhällen*, mellan olika produktionssätt. Det kan ske genom slavarbete, genom dagsverken, genom att bönderna måste lämna en del av sin skörd m fl sätt. Det kan ske genom att de direkta producenterna får lön för sitt nödvändiga arbete, medan kapitalägarna får sin vinst av lönearbetarnas merarbete. Det kan också vara så att de arbetande själva kollektivt förfogar

över marprodukten. *Ett samhälle blir delat i klasser* (i marxistisk mening), när uppgifterna att utföra merarbete och att tillägna sig och bestämma användningen av merprodukten är skilda åt. Detta är innebörden av utsugning, en klass tillägnar sig frukterna av en annan klass' arbete.

Att fråga efter det sätt på vilket merarbetet tas ut är att fråga efter *produktionsförhållandena*. Produktionsförhållandena är ett marxistiskt nyckelbegrepp för att ange bestämningen av: (a) de direkta producenternas ställning och förhållande till produktionsmedlen och till dem som tillägnar sig (det eventuella) merarbetet; (b) produktionens inriktning och karaktär.

Kapitalistiska produktionsförhållanden innebär exempelvis, att en klass av kapitalägare äger produktionsmedlen och tillägnar sig obetalt merarbete från en klass av arbetare som säljer sin arbetskraft som en vara och får lön för sitt nödvändiga arbete, att arbetsprocessen försiggår under kapitalägarens direkta kontroll, att produktionen sker för profit och är inriktad på att förränta, ackumulera kapital.

Produktionsförhållandena svarar mot vissa tekniskt-organisatoriska betingelser för produktionen, mot en viss nivå på *produktivkrafterna*. Med det växande behovet av samhällelig samordning och samhälleliga ekonomiska insatser och investeringar läggs grunden för socialistiska produktionsförhållanden. I förhållande till de ekonomiska produktionsförhållandena är den *juridiska äganderätten* av underordnad betydelse. Enligt den marxistiska samhällsteorin, den historiska materialismen, är det ekonomin som i sista hand är avgörande, inte juridiken. Detta innebär bl a att ökade statliga ingripanden i ekonomin mycket väl kan innebära ett bekräftande av kapitalistiska produktionsförhållanden i stället för s k 'funktionsocialisering', nämligen om statens politik och statens företag följer det kapitalistiska spelets regler.

Ett samhällssystem, ett produktionssätt, som bygger på utsugning är alltid uppdelat i två klasser, en klass av utsugare (exploatörer) och en klass av utsugna (exploaterade). Men ett konkret samhälle, vid en bestämd tidpunkt innehåller som regel mer än ett produktionssätt och därför fler än två klasser. Eftersom ett produktionssätt är dominerande, är det dock som regel två klasser som utgör de viktigaste polerna i samhället.

Vid sidan av produktionen och det direkta tillägnandet av merarbete finns det också andra nödvändiga uppgifter i ett samhälle. Människorna som utför dessa uppgifter bildar inga klasser i strikt mening men är knutna till eller tenderar åt den ena eller den andra klassen. Hit hör t ex kategorier med specialiserade ideologiska och politiska uppgifter. Hit hör vidare i det moderna kapitalistiska samhället de stora tjänstemannagrupperna, som enligt den marxistiska värdeteorin inte producerar mervärde åt kapitalägarna men som inte heller är de som direkt tillägnar sig och bestämmer över det mervärde arbetarna producerat. Dessa grupper utgör ingen klass utan ett *skikt*. Eftersom de har en ställning mellan arbetarklassen och borgarklassen, brukar de benämnas mellanskikt.

Med flera klasser och dessutom med skikt och särskilda kategorier blir det sociala mönstret rätt komplicerat. Det påverkas både av samhällsstrukturens utveckling och av den ständiga kampen mellan klasserna. För analysen av klassituationen vid en viss tidpunkt måste man därför beakta inte bara samhällets struktur utan också hur klasskampen under den föregående perioden påverkat förhållandena mellan klasser och skikt och delar av dem.

Sverige är ett kapitalistiskt land. Därigenom är de sociala förhållandena polariserade mellan bourgeoisie (borgarklass) och proletariat (arbetarklass). Det motsvarar det kapitalistiska produktionssättets uppbyggnad på kapital och mervärdeproducerande lönearbete. I Sverige finns också en tredje klass, som är uttryck för ett annat produktionssätt än det kapitalistiska. den enkla varuproduktionen. Den klassen är småborgerligheten, företagare utan (eller med högst några enstaka) anställda. Dessutom har vi att göra med växande *mellanskikt* och med en del *speciella kategorier knutna till borgerligheten*.

Om statistiken

Det statistiska grundmaterialet är folkräkningsuppgifter. Den senaste folkräkning, vars uppgifter har publicerats, gjordes 1965. Så långt möjligt har jag försökt följa upp tendenserna efter 1965, som i flera fall i viss mån representerar en vändning. Folkräkningarna är ju inte avsedda att kunna användas för marxistisk analys och därför måste man försöka komplettera dem. Men det är alltid vanskligt att pussla ihop en helhetsbild av mycket olika material — i räckvidd, definitioner, tillförlitlighet mm. — och för många viktiga förhållanden finns det veterligen ingen tillgänglig statistik. Till dessa tekniska vanskligheter kommer så de analytiska. Mellanskiktens situation är inte bara statistiskt utan också reellt oklar och flytande i många avseenden. Flera av de bestämningar som görs är högst preliminära och provande. Genom att i görligaste mån redovisa de olika delgrupperna vill jag underlätta för den inte övertygade läsaren att själv flytta en viss grupp till en annan kategori.

Den klassindelning jag arbetar med är, i tur och ordning: arbetarklassen, borgarklassen, speciella kategorier knutna till borgarklassen, småborgerligheten och mellanskikten.

Arbetarklassen

Till proletariatet eller arbetarklassen i sträng och snäv bemärkelse hör bara de arbetare som producerar mervärde åt den kapitalistiska ekonomin i dess helhet, dvs industri- och byggnadsarbetare, skogs- och lantarbetare, transportarbetare.¹ För att klart förstå arbetarklassens plats i det kapitalistiska samhällets uppbyggnad och sätt att fungera och för att förstå varför arbetarklassen står i en oförsonlig motsättning till det kapitalistiska samhället är det nödvändigt att inte skymma undan denna grundläggande marxistiska definition. Arbetarklassen är den klass, som förutom värdet av sin egen lön producerar de rikedomar som en annan klass, borgarklassen — kapitalägare, företagsledare — och till den knutna speciella grupper inom företagen och statsapparaten tar hand om och förfogar över. Den våldsamt stegrade produktiviteten på arbetarnas arbete har möjliggjort den ansvällning av den offentliga sektorn och de privata tjänstemannaskikten, som vi upplevt i modern tid.

Men vi finner också i det kapitalistiska samhället sociala grupper, som utan att vara mervärdeproducenter lever under samma eller liknande förhållanden som proletariatet i ovannämnda bemärkelse. De är lönearbetare, vars löner bestäms på samma sätt som den egentliga arbetarklassens. De har en helt underordnad ställning och har inte fått sig delegerad någon del av kapitalets befälsrätt. De arbetar delvis och i växande utsträckning under fabriksmässiga förhållanden, dvs under tekniskt-organisatoriska betingelser som inte ger utrymme åt enskilda avgöranden och initiativ. När vi analyserar hur klassamhället präglar människornas sociala förhållanden, bör även dessa grupper räknas in i arbetarklassen.

Problem med gränsdragningen

De sociala förhållandena i ett samhälle är inte en gång för alla givna i och med samhällets uppbyggnad eller struktur. De utvecklas och förändras genom motsättningarna och kampen mellan klasserna. För analysen av klasstrukturen vid en viss tidpunkt är det därför nödvändigt att inte bara se på samhällets struktur utan på utfallet av klasskampen i tidigare skeden. En speciell betydelse har en sådan blick tillbaka, när man ska försöka dra gränser mellan en klass i den bredare bemärkelsen och klassen närstående mellanskikt. Som ett index på resultatet av tendenser för ett oklart skikt att dras åt det ena eller andra hållet kan man ofta se dess fackliga organisering. Den uttrycker vanligen en upplevelse av distansen till arbetarklassen, trots att man för det första klart måste skilja mellan en klass och en facklig byråkrati, och, för det

¹ Ett butiksbiträde ger med sitt arbete profit åt affärens ägare, men därmed skapas inte nytt mervärde i ekonomin, utan affärsägaren får del av det producerade mervärdet. Den delen blir större ju mer han kan pressa ner kostnaderna för sina anställdas lön. Liknande förhållanden gäller också inom servicesektorn. K. Marx, *Das Kapital* (Hamburg 1921) III:1 s 276 ff.

andra, mellan fackliga organisationsgränser som ibland är helt godtyckliga eller odragna. Som en kontroll av de senare faktorerna bör man givetvis på något sätt undersöka om de fackliga gränserna har någon motsvarighet i den dagliga sociala verkligheten.

På det här viset har jag kommit fram till följande gränsdragningar. Inom vårdsektorn: mellan å ena sidan sjukvårdsbiträden inklusive undersköterskor samt sjukskötare inom mentalvård, vilka hör till arbetarklassen i vid mening, och å andra sidan sjuksköterskor, som tillhör mellanskikten. Inom järnvägen bör lokförare och konduktörer jämte biträdespersonal föras till arbetarklassen och inom posten alla postiljoner o dyl., medan postkassörer bör räknas som en mellangrupp. På en del håll inom den offentliga sektorn är gränserna extra flytande, men de grupper det gäller är så pass små, att en placering i den ena eller andra kategorin knappast ger något utslag i totalsiffrorna. Ett exempel är telefonisterna vid televerket (ca 10 000, 1965), för vilka det inte finns någon klar facklig skiljelinje mellan TCO och SF. Eftersom telefonister vid privata kontor har räknats till mellanskiktet (se nedan), har de totalt förts till mellanskikten.

Att sjukvårdsbiträden, brevbärare och järnvägsmän – liksom kökspersonal och städare-städerskor (utom arbetsledare) vid olika institutioner och företag – hör till arbetarklassen i dess breda bemärkelse är väl ganska oomstritt. Men hur ska man göra med de stora grupperna av butikspersonal och av kontorister och kontorsbiträden? Här har gränsen dragits så, att den förra förs till arbetarklassen och de senare till arbetarklassen närstående mellanskikt. Ingendera hör till proletariatet i strikt bemärkelse och båda – eller större delen av dem – kan räknas till proletariatet i utvidgad mening enligt de allmänna kriterierna därför.

För att skilja dem åt har två skäl varit avgörande, skäl som delvis hänger ihop på så sätt att det ena är en av orsakerna till det andra. Det ena skälet är att inom industrin – och också på motsvarande sätt inom stora delar av den offentliga sektorn – är skiljelinjen mellan kontoret och verkstaden fortfarande en påtaglig realitet. Det andra skälet, som delvis är en följd av det förra, är utfallet av de fackliga organisationssträvandena. Det förbund, som nu heter Handelsanställdas förbund och är anslutet till LO, grundades 1906 av utkörare, och från första världskriget till fram mot 1930-talet var lagerarbetarna den största medlemsgruppen. Åren omkring 1930 kan sägas utgöra en vändpunkt i butikspersonalens ställning. Ett tecken på yrkets ändrade status i ett könsdiskriminerande samhälle är att kvinnorna nu blir en majoritet av butikspersonalen. Efter flera hårda föreningsrättsstrider, där t ex Beckers och andra färgfirmor var bland de hårdaste motståndarna, lyckades Handels omkring 1930 organisera betydande grupper av butiksanställda.² Det faktum att butikspersonalen har organiserats av de proletära utkörar- och lagerarbetargrupperna, medan industriarbetarnas fackföreningar varken strävat efter eller kunnat organisera kontorspersonalen säger oss något om det sociala kraftfält, som klassanalysen bör ta hänsyn till.

Å andra sidan är det klart, att det inte finns något i kontoristernas eller den lägre tekniska personalens objektiva situation som ställer oöverstigliga hinder i vägen för att de ska kunna utvecklas till ett skikt inom arbetarklassen. På arbetsköparhåll insåg man tydligen detta rätt tidigt. För att behålla oinskränkt kontroll – även rent fackligt – över tjänstemännens högre skikt och mellanskikt var t ex Verkstadsföreningen på 30-talet inne på tanken att uppmuntra, att den obefordrade kontorspersonalen organiserades i arbetarnas industrifackföreningar. Dit skulle, resonerade man, de övriga tjänstemännen inte gå, och de skulle förvägras organisationsrätt av arbetsköparna.³

Samtidigt måste man också komma ihåg, att indelningen av butikspersonal – eller övrig affärspersonal som det heter i den senaste folkräkningen – som skikt i arbetarklassen är mycket grov. Den innefattar t ex personal i specialaffärer av lyxkaraktär och med lång

² På 30-talet blev butikspersonalen majoritet i förbundet. *Handels 60 år* (Malmö 1966).

³ Direktör Matts Bergom-Larsson, *Industritjänstemannen* nr 5 1970.

specialiserad vana, som egentligen bör räknas till mellanskikten. Men tillgänglig statistik gör en sådan precisering praktiskt taget omöjlig. Den är dock inte så grov, att den inte skiljer ut (åtminstone de allra flesta) av den chefspersonal, som är organiserad i Handels – 1971 11 % av den organiserade butikspersonalen eller 8 000 av 70 000.⁴ De sociala gränser, som samhällets uppbyggnad drar upp, lämnar ytor som närmare linjeras i klassernas kamp, men de gränser de markerar kan inte ändras utan att samhällets struktur förändras. Att de är organiserade i Handels gör inte affärsföreståndaren i Konsum eller avdelningschefen på Epa till medlemmar av arbetarklassen – inte ens om Handels hade varit ett militant fackförbund.

Klassanalysens grundmaterial

Det statistiska grundmaterialet för klassanalysen är folkräkningarna. Den senaste av dessa, vars uppgifter är framräknade och publicerade, är den från 1965. De mest preciserade uppgifterna från 1965 – uppdelning efter yrke och på arbetare och tjänstemän – gäller bara ett urval av befolkningen, i princip vuxna födda den 15:e i varje månad, vars siffror sedan är uppräknade till totalsiffror. Förutom att den officiella statistiken här som annars är uppställd på sätt som gör marxistiska distinktioner svårtillämpliga ligger i urvalet en extra osäkerhetskälla. För att inte ge intryck av någon skenbar exakthet har därför alla siffror rundats av.

1965 års folkräkning uppger 1 723 000 arbetare av 3 441 000 förvärvsarbetande. Folkräkningen inkluderar bland de förvärvsarbetande 130 000 'medhjälpare', dvs familjemedlemmar till företagare och arbetande i dessas företag. Denna kategori bör inte räknas till arbetarklassen eller de lönearbetande mellanskikten utan till samma kategori som företagarna i fråga, till bourgeoisin eller småbourgeoisin. I tidigare folkräkningar rörde det sig huvudsakligen om hemmadöttrar och hemmasöner. Numera är det mest företagaruustrur – 80 000 1965 – framför allt jordbrukaruustrur. 110 000 sådana medhjälpare klassificerar folkräkningen som arbetare. Den siffran bör alltså dras ifrån folkräkningens summa arbetare. Utanför arbetarklassen bör vidare den kategori arbetare i folkräkningen placeras, som har bevakningsuppgifter av olika slag. De representerar därigenom sina arbetsköparens makt och myndighet gentemot andra. Men sedan ska en del s k tjänstemän läggas till. Den största gruppen härvidlag är butiksbiträden. I de senaste folkräkningarna finns de inte uttryckligt och klart angivna. De döljs under rubriken 'övrig affärspersonal', som 1965 angavs omfatta drygt 160 000 personer, varav nära 130 000 kvinnor. Här finns det också medhjälpare, så det antal som ska föras in i summeringen är 145 000 i runda tal.⁵

Inom den offentliga sektorn har folkräkningarnas uppdelning av arbetare och tjänstemän inte gått efter de rent formaljuridiska skillnader som gällde före den 1/1 1972. Å andra sidan är det hart när omöjligt att bli klok på hur Statistiska Centralbyråns folkräknare har gått till väga. I den utförligare redovisningen från 1960 finner man t ex att av nära 43 000 sjukvårdsbiträden anses 39 000 vara tjänstemän och tre och ett halvt tusen arbetare, att två tredjedelar av gruppen lokförare och lokbiträden, nära 90 % av järnvägskonduktörer och trafikbiträden, och något mindre än hälften av alla cykelbud m fl uppges som tjänstemän. Med viss vägledning av 1960 års siffror – för att undvika dubbelräkningar i 1965 års grövre indelning – har följande grupper av s k tjänstemän förts in i summan för arbetarklassen: sjukvårdsbiträden (48 000), röntgen- och laboratoriebiträden (7 000), lokförare, konduktörer och cykelbud (18 000), hemvårdarinnor m fl (18 000). I mentalsjukvården finns tjänster motsvarande sjuksköterskor i kroppssjukvården, och jag har därför antagit att folkräkningens ca 2 000 mentalsköttande tjänstemän bör föras till mellanskikten. I konsekvens med resonemanget ovan om kontorspersonal har de nio av tiotusen expeditionsvakter och kontorsbud som SCB vill beteckna som tjänstemän fått förbli det, även om ytterligare en del av dem troligen snarare borde räknas till

⁴ Uppgift från Handelsanställdas förbund.

⁵ Alla 15.000 medhjälpare under rubriken övrigt kommersiellt arbete är här förda till den stora underkategorin övrig affärspersonal.

arbetarklassen. Resultatet av dessa tillämpningar av de två enklaste räknesätten framgår av Tabell 1.

Tabell 1. Arbetarklassen 1965

Arbetare enligt folkräkningen	1 723 000
Därav medhjälpare till företagare	– 110 000
Tullare, fångvaktare, annan vaktpersonal	– 10 000
	1 603 000
Tjänstemän enligt folkräkningen (exkl. medhjälpare)	
Butiksbiträden	145 000
Sjukvårdsbiträden	48 000
Röntgen- och laboratoriebiträden	7 000
Lokförare, konduktörer m fl	18 000
Hemvårdarinnor	+ 18 000
Arbetarklass Summa	1 839 000
Arbetarklass i % av förvärvsarbete	53

Källa: Folkräkningen 1965

Som framgår av Tabell 1 tillhör 53 % – en absolut majoritet av alla förvärvsarbete – arbetarklassen. Den summan kan sätta punkt för många diskussioner de senaste 20 åren bland borgerliga sociologer och andra ideologer om arbetarklassens upplösning och tendens att försvinna. Men det finns i övrigt liten anledning att vara fixerad vid 50 procent. Ett kapitalistiskt samhälle rymmer andra skikt än arbetar- och borgarklassen, och den första proletära revolutionen inträffade i ett land, där arbetarklassen var en liten minoritet men hade folkets majoritet med sig. Däremot har det naturligtvis sitt intresse att veta hur arbetarklassens andel av befolkningen utvecklats över tiden. Är det så, att den andelen kraftigt har minskat? Vi ska jämföra med folkräkningarna 1950 och 1930.

Tabell 2. Arbetarklassen 1950

Arbetare enligt folkräkningen (exkl. medhjälpare)	1 553 000
Därav tullare och fångvaktare	– 2 000
	1 551 000
Tjänstemän enligt folkräkningen	
Butiksbiträden (exkl. medhjälpare)	110 000
Sjukvårdsbiträden	28 000
Övriga järnvägstjänstemän	+ 16 000
Arbetarklass Summa	1 705 000
Arbetarklass i % av förvärvsarbete	55

Källa: Folkräkningen 1950

Arbetarklassen mellan 1930 och 1965

Den yrkesuppdelning som finns i 1960 och 1965 års folkräkningar finns inte i de tidigare, vilket försvårar precisa jämförelser. De oklara kategorierna är dock så små, att de inte nämnvärt kan påverka summa och procenttal.

Redovisningen i 1930 års folkräkning är mycket utförlig, men dess kategorisering är inte alla gånger slående logisk. Summan av yrkesutövare inräknar sålunda en kategori kallad 'f.d. yrkesutövare och övriga', där arbetare av obestämt slag läggs ihop med änkor och f.d. yrkesutövare, lösdrivare och kapitalister. I beräkningen av förvärvsarbete har av denna samling bara medtagits arbetare av obestämt slag samt grupperna 'kapitalister, rentierer' och 'ägare av större hus', om personerna i fråga är mellan 20 och 65 år och alltså är i normalt förvärvsarbete ålder, även om det är ovisst i vilken utsträckning de skulle räknas som

förvärvsarbetande i senare folkräkningar. (Gruppen räknar 10 000 personer.) Klart torde vara, att de ca 25 000 'ägarna' av mindre hus (företrädesvis å landsbygden) utan annat yrke skulle hamna utanför de förvärvsarbetande.

Tabell 3. Arbetarklassen 1930

Arbetare enligt folkräkningen (exkl. medhjälpare)	1 642 000
Därav till mellanskikten	
Rättare och förmän	20 000
Telefonister	9 000
Tullare	3 000
Vaktmästare på kontor	5 000
Arméns manskap	12 000
Fångvaktare	3 000
Poliser och fjärdingsmän	– 5 000
	1 585 000
Funktionärer enligt folkräkningen	
Sjukskötare	+ 8 000
Arbetarklass Summa	1 593 000
Arbetarklass i % av förvärvsarbetande	55

Källa: Folkräkningen 1930

Butikspersonalen (66 000 exkl. medhj.) räknade folkräkningarna 1930 till arbetarna. Men dit fördes också en del andra som inte hörde dit, förmän, stamanställt manskap i krigsmakten, poliser. I linje med våra distinktioner 1965 måste från 1930 års siffror också frånräknas telefonister, tullare och vaktmästarpersonal. Den gränsdragning som folkräkningen gör mellan arbetare och funktionärer inom järnväg ger något mindre antal arbetare än vad som skulle bli fallet om 1965 års beräkningar kunde göras – liksom 1950 års siffra sannolikt är en smula för hög. Det rör sig dock om något tusental hit eller dit på tre miljoner eller fler förvärvsarbetande. Ett tillägg på 8 000 sjukskötare bör göras. Resultatet av allt det här framgår av Tabell 3.

Från 55 % 1930 till 53 % 1965, det är realiteten bakom pratet om att arbetarklassen försvinner och ersätts av tjänstemannaskikt. Bilden blir inte heller mycket annorlunda, om vi drar butikspersonalen från arbetarklassen.

Tabell 4. Arbetarklassens andel av de förvärvsarbetande

	1930	1950	1965
Arbetarklass inklusive butikspersonal	55	55 %	53 %
Arbetarklass exklusive butikspersonal	53	52%	49%

Arbetarklassen efter 1965

Om utvecklingen efter 1965 är det svårare att säga något riktigt bestämt. Från 1970 års folkräkning finns ännu inga uppgifter tillgängliga. Som ett led i den politik, som går ut på att förändra klassamhället genom att förändra statistiken – och som bl a yttrat sig i avskaffandet av socialgruppsstatistiken efter 1952 – kommer tabellerna från folkräkningen 1970 för övrigt inte att innehålla någon uppdelning av arbetare och tjänstemän.⁶ Delsiffror, som ger en viss antydan om utvecklingen, är i alla fall tillgängliga i annan statistik. Den officiella industristatistiken ger uppgifter om antalet arbetare i de branscher, som räknas till industrin och – med några smärre undantag där alla är medtagna – omfattar arbetsställen med minst 5

⁶ På SAF har man typiskt nog en mer realistisk syn. Där uttryckte man glad förvåning när någon kom och frågade efter statistik uppdelad på arbetare och tjänstemän. Från SCB får vi alltid höra, sa SAF-tjänstemannen, att sådan statistik är det ingen som frågar efter. SAF fortsätter med uppdelning av arbetare och tjänstemän i sin statistik.

sysselsatta. Statistiken anger ett beräknat årsgenomsnitt sysselsatta. I den kan för åren 1966-68 avläsas en tydlig minskning av antalet industriarbetare. 1969, varifrån de senast publicerade uppgifterna härstammar, gick siffrorna uppåt igen – dock inte så mycket att de tog igen nedgången under de föregående åren. Det är möjligt att en vändpunkt i industriarbetarklassens utveckling nåddes omkring 1965. Men än så länge bör man vara försiktig med att dra slutsatser. Kategorin industriarbetare har visat tillfälliga minskningar tidigare, under krisen efter 1920, under 1950-talet och 1963.⁷ Dessutom, medan antalet industriarbetare 1959 var praktiskt taget lika stort som 1949, innebar 1960-talet som helhet en klar ökning, från 665 000 1959 till 700 000 1969. 1968 lades industristatistiken om så att byggnadsplåtslageri och rörledningsverkstäder flyttas från industrin till gruppen byggnadshantverk och bil- och cykelreparatörer samt några andra smärre grupper inte längre räknas som industriarbetare utan som servicearbetare. För jämförbarhetens skull har dessa, 16 resp. 22 tusen, inkluderats i 1969 års siffra nedan. (I tidigare statistik har bilmekaniker och cykelreparatörer redovisats tillsammans med arbetare i bil- och annan transportmedelsindustri utom skeppsvarv. Liksom de som nu ska räknas till byggnadshantverk har de ingått i huvudgruppen metall- och verkstadsindustri.) En översikt över förändringen i industriarbetarstatistiken 1965-69 enligt dennas indelning före 1968 ger Tabell 5. Det är att märka, att industristatistikens årsgenomsnitt inte är direkt jämförbara med folkräkningarnas uppgifter över förvärvsarbetande.

Först och främst återspeglar Tabell 5 den svårartade krisen för teko-industrin. Tillsammans med sko och läder svarar textil- och beklädnadsindustrin för hälften av minskningen i antalet industriarbetare 1965-69. Något förvånande är kanske minskningen för den stora heterogena gruppen metall- och verkstadsindustri, vars betydelse annars har ökat kraftigt under de senaste årtiondena. (Dess andel av industriarbetarna har dock som synes fortsatt att öka.) Nedgången är fördelad på flera delgrupper, så t ex ungefär 2 000 på varv och båtbyggerier och knappt 2 000 på gjuterier.

Tabell 5. Antal industriarbetare 1965 och 1969

	1965	1969
Gruvindustri	10 000	9 000
Metall- och verkstadsindustri	361 000	352 000
Jord- och stenindustri	38 000	33 000
Träindustri	66 000	66 000
Massa- och pappersindustri	53 000	47 000
Grafisk industri	30 000	28 000
Livsmedelsindustri	48 000	48 000
Dryckesvaru- och tobaksindustri	8 000	8 000
Textil- och sömnadsindustri	72 000	56 000
Läder-, hår- och gummivaruindustri	26 000	22 000
Kemisk och kemisk-teknisk industri	30 000	31 000
Summa	742 000	700 000

Källa: Industri 1965 och 1969. Branschindelningen 1969 är omräknad till 1965 års.

En annan källa för fingervisningar om utvecklingen efter 1965 utgör arbetskraftsundersökningarna, som på senare tid blivit mera allmänt kända genom sina uppgifter om arbetslösa. De är urvalsundersökningar med rätt betydande osäkerhetsmarginaler. Men 1966-69 gjordes varje höst en utvidgad undersökning med ett större urval, 60 000 personer mot vanligen 12 000. Någon indelning i arbetare och tjänstemän redovisas inte, men man kan gå efter två yrkesgrupper, som nästan enbart är arbetare, nämligen anställda i tillverkningsarbete och gruv- och stenbrytningsarbete samt i lantbruk, skogs- och fiskeriarbete. Se Tabell 6.

⁷ Historisk Statistik för Sverige.

Tabell 6. Sysselsatta i vissa arbetaryrken 1966-69. Anställda exkl. medhjälpare

	Lantbruk, skogs- och fiskeriarbete	Tillverkningsarbete och gruv- och stenbrytningsarbete
1966	140 000	1 173 000
1967	127 000	1 154 000
1968	116 000	1 146 000
1969	105 000	1 147 000

Källa: Arbetskraftsundersökningarna 1961-69. Statistiska Meddelanden Am 1969:57.

Utanför tabellens redovisning faller arbetare i vård- och serviceyrken, arbetare i transport- och kommunikationsarbete samt butikspersonal. Enligt folkräkningen utgjorde dessa en tredjedel av arbetarklassen 1965. En del av dessa grupper har otvivelaktigt ökat i antal de senaste åren.

Arbetarklass och näringsgrenar

En klassanalys kan naturligtvis inte nöja sig med att fastställa klassernas storlek. Den måste också fråga efter deras sammansättning. En grov men översiktlig framställning ger näringsgrensindelningen. Med 1930 års näringsgrenar omräknade till dem i 1965 års folkräkning ger Tabell 7 en översikt över arbetarklassens fördelning på näringsgrenar.

Tabell 7. Arbetarklassens fördelning på näringsgrenar

	1930	1965
Jordbruk och skogsbruk	332 000	102 000
Gruvor och mineralbrott (inkl. stenbrott)	36 000	14 000
Tillverkningsindustri	538 000	784 000
Byggnadsindustri	131 000	243 000
El-, gas-, vatten- och renhållningsverk	15 000	21 000
Handel, bank- o. försäkringsverksamhet (inkl. fastighetsförvaltning)	119 000	237 000
Samfärdsel, post- och televerk	134 000	136 000
Offentlig förvaltning och andra tjänster	269 000	294 000
Ej specificerad verksamhet	20 000	10 000

Källa: Folkräkningarna 1930 och 1965.

Till tabellernas sifferspråk behöver bara en kommentar fogas. Gruppen offentlig förvaltning och andra tjänster är ungefär lika stor 1930 som 1965. Tabellen ställer det lösa pratet om servicesamhälle och om tjänstesektorns enorma tillväxt i ett något tvivelaktigt sken. Vad som har skett är snarare en omfördelning inom servicesektorn. Privat personlig tjänstepersonal, hembiträden och liknande, har ersatts av offentlig kollektiv tjänstepersonal inom sjukvård, socialvård, skolbespisning, barnstugor m m. Detta betyder en viss minskning i borgarklassens bekvämlighet, men framför allt betyder det att ett stort skikt inom arbetarklassen frigjorts från ett starkt borgerligt-patriarkaliskt tryck och inflytande.

Arbetarklassens ställning i produktionen

En mer detaljerad bild av arbetarklassens sammansättning ger den klassificering efter yrken, oberoende av näringsgren, som finns i urvalsundersökningen i 1965 års folkräkning (liksom i totalräkningen 1960). Den yrkesklassificeringen kan också användas som halvfabrikat för att producera en indelning av arbetarklassen efter marxistiska kategorier. Både genom att dessa kategorier ännu inte till alla delar är klart preciserade och genom att AMS:s och Statistiska Centralbyråns yrkeskod är konstruerad för helt andra syften kan en sådan marxistisk indelning inte bara bli mycket ungefärlig och preliminär. För övrigt kan den officiella yrkesindelningen delvis te sig rätt underlig även för andra syften än marxistiska. Så kan man t ex lätt få reda på antalet fysiker till skillnad från kemister, medan det är alldeles omöjligt att skilja en ingenjör från en förman. Men till det problemet ska vi återkomma senare.

Den största yrkesgruppen, i den officiella koden, är gruppen som utför tillverkningsarbete. Trots benämningen omfattar gruppen varken alla som tillverkar någonting eller bara dem som tillverkar. Den inräknar även lager- och stuveriarbetare och arbetare med installations-, underhålls- och reparationsarbete, medan den exkluderar gruvarbetare, skogsarbetare och lantarbetare. Det ter sig mera logiskt att ställa samman arbetarna i produktionen på så sätt, att tillverkningsarbetare (varifrån företagare, tjänstemän, dvs arbetande förmän, och medhjälpande dragits) läggs ihop med lant-, skogs- och gruvarbetare, medan lagerarbetare, paketerare och stuvare räknas som transportarbetare.

Marx menade att transportarbetarna till skillnad från arbetarna i kapitalets cirkulationsprocess – framför allt handelsanställda – producerade mervärde likaväl som tillverkningsarbetarna.⁸ Till transportarbetarna i denna mening bör vi då föra lagerarbetare, paketerare, – det rent marknadsföringsbestämda förpackningsarbetet skulle egentligen räknas som cirkulationsarbete – stuvare, sjömän, chaufförer⁹ och lokförare, banbiträden, brevbärare och cykelbud, medan konduktörer snarare bör föras till cirkulationsarbetarna. Dessa senare innefattar dessutom och framför allt butiksbiträden samt bensinförsäljare.

Återstoden av arbetarklassen kan det vara lämpligt att dela i två delar. Där är å ena sidan de förvärvsarbetande som har till primär uppgift att direkt eller indirekt förse produktionen med frisk och välanpassad arbetskraft: vårdpersonal, kökspersonal inom vårdinstitutioner, skolor och industrier. Denna kategori har reproduktionen av arbetskraft till uppgift, och enligt den marxistiska värdeteorin måste deras löner betraktas som en del av det kapitalistiska samhällets variabla kapital. Detta till skillnad från cirkulationsarbetarna och de rena servicearbetarna, som betalas ur samhällets mervärdesumma. Idag övertar staten emellertid en växande del av privatkapitalets kostnader för arbetskraftens reproduktion, eller med andra ord staten satsar en växande del av det variabla kapitalet. Eftersom det alltså finns en viktig skillnad mellan olika s k servicearbetares plats i ekonomin, bör en uppdelning ske. Men gränserna är mycket flytande, och den tillgängliga statistiken är otymplig för en indelning av detta slag.

Arbetarklass och yrkesfördelning

Vi får på det här viset en indelning av arbetarklassen i fem yrkesgrupper, som ger en bild av arbetarnas plats i produktionen: (1) Tillverkningsarbetare. (2) Transportarbetare. (3) Cirkulationsarbetare. (4) Servicearbetare (åt personer, företag och myndigheter). (5) Arbetare i reproduktionen av arbetskraft. De två första är produktiva i den bemärkelsen att de producerar mervärde. De två därefter är improduktiva i samma mening. För den kapitalistiska ekonomin i dess helhet måste en del (för kapitalisterna en så liten del som möjligt) av det producerade mervärdet användas till löner åt dessa grupper. Cirkulationsarbetarnas ekonomiska funktion är att realisera det mervärde som producerats. (Denna funktion att förvandla framställda produkter till profit och förräntat kapital fylls också av grupper utanför arbetarklassen.) Den femte arbetarkategorin är reproduktiv. Dess lönesumma är liksom de två första kategoriernas variabelt kapital för den kapitalistiska ekonomin som helhet, men den femte kategorin producerar inte mervärde. Vi kan uttrycka kategorins roll i ekonomin ungefär så: en del av lönen för de produktiva arbetarna betalas ut i form av kollektiva tjänster som är nödvändiga för att deras arbetskraft ska bibehållas; arbetarna i den femte kategorin svarar för dessa tjänster och deras lön är en kostnad för tjänsterna. Den femte kategorin varken skapar nytt mervärde eller tär på det, utan bidrar till upprätthållandet av användbar arbetskraft antingen direkt eller indirekt, genom att frigöra arbetskraft som annars skulle vara bunden vid den egna familjens husliga arbete, barnpassning och åldringsvård. Därför kallas den sista kategorin här reproduktiv.

I detta sammanhang ska vi inte gå in närmare på den marxistiska värdeteorin. Min avsikt har bara varit att visa anknytningspunkter mellan den empiriska klassanalysen och värdeteorin.

⁸ *Das Kapital* a.a. II, s 120 ff.

⁹ Här ingår också ett antal buss- och spårvagnsförare.

För mig har värdeteorin varit en viktig vägledare, men de distinktioner jag har gjort torde vara begripliga och meningsfulla även för läsare med en annan uppfattning om vad Marx' värde-teori betyder.

Tabell 8 anger arbetarklassens yrkesfördelning enligt yrkesdefinitionerna i 1965 års folkräkning men med yrkena omfördelade på de fem ovannämnda kategorierna. En likadan yrkesuppställning gjordes inte i folkräkningen 1930. Men på grundval av dess rätt ingående uppgifter om arbetargrupper i olika näringsgrenar har jag gjort en klassificering som bör kunna tjäna som underlag för en jämförelse mellan 1930 och 1965. Den största svagheten i materialet är att det inte går att 1930 skilja ut förråds- och paketeringsarbetare o.dyl. i industrin. 1965 utgjorde dessa något mer än hälften av gruppen på 90 000 personer, som alla här räknas till transportarbetarna. 1930 är de senare alltså fler i förhållande till tillverkningsarbetarna än vad som framgår av jämförelsen i Tabell 9.

Tabell 8. Arbetarklassens yrkesfördelning 1965. (i tusental)

Tillverkningsarbetare	Antal
Lantarbetare och fiskare	54
Skogsarbetare	48
Gruvarbetare och stenhuggare	12
Verkstads- och byggnadsmetallarbetare	280
Träarbetare	119
Betongarbetare och murare	88
Elektroarbetare	82
Sömnadsarbetare	59
Truck- och anläggningsmaskinförare m fl	51
Grov- och diversearbetare	47
Järnbruks- och metallverkstadsarbetare	45
Övriga tillverkningsarbetare	41
Kemiska och cellulosatekniska arbetare	37
Livsmedelsarbetare	38
Målare och lackerare	30
Typografer, litografer o dyl.	29
Textilarbetare	26
Glas-, porslins- och keramikarbetare	13
Sko- och läderarbetare	10
Finmekaniker o.dyl.	9
Tobaksarbetare	1
Summa tillverkningsarbetare	1 119
Lager- och transportarbetare	
Lager- och förrådsarbetare	62
Paketerare och emballerare	19
Stuveriarbetare	9
Sjömän	9
Lastbilschaufförer m fl	80
Cykelbud o dyl	4
Lokförare	8
Banbiträden m fl	4
Postiljoner	15
Summa lager- och transportarbetare	210

Cirkulationsarbetare	
Butiksbiträden	145
Bensinförsäljare	8
Järnvägs- och spårvägskonduktörer och spärrvakter	20
Summa cirkulationsarbetare	173

Servicearbetare	
Städare och fastighetsskötare	81
Barnsköterskor, hembiträden m fl (med nedanstående undantag)	55
Serveringspersonal	31
Övriga servicearbetare	31
Summa servicearbetare	198

Arbetare i reproduktionen av arbetskraft	
Sjukvårdsbiträden	57
Sjukskötare inom mentalvård	10
Röntgen- och laboratoriebiträden	7
Arbetare med husligt arbete i socialvård och förvaltning (kökspersonal)	21
Dito inom sjukvård	10
Dito inom undervisning	6
Dito inom industrin	2
Hemvårdarinnor	18
Summa arbetare i reprod. av arbetskraft	131

Arbetare med ospecificerade yrken 8

Källa: Folkräkningen 1965.

Tabell 9. Arbetarklassens fördelning på yrkesgrupper 1930 och 1965

Yrkesgrupp	Tusental		Procent av den förvärvs- arbetande befolkningen	
	1930	1965	1930	1965
1. Tillverkningsarbetare	1 040	1 120	36	33
2. Lager- och transportarbetare	150	210	5	6
Summa 1+2 produktiva (mervärdesproducerande)	1 190	1 330	41	39
3. Cirkulationsarbetare	70	170	2	5
4. Servicearbetare	260	200	9	6
Summa 3+4 improduktiva (mervärdeskonsumerande)	330	370	11	11
5. Arbetare i reproduktion av arbetskraft	60	130	2	4

Källa: Folkräkningarna 1930 och 1965.

Vad säger nu tabellerna 8 och 9, utöver vad arbetarna sysslar med? De säger för det första att proletariatet i snäv marxistisk bemärkelse utgör ungefär 40 % av de förvärvsarbetande.

Andelen har under de senaste fyra årtiondena varit tämligen konstant. I absoluta tal har arbetarklassen i denna bemärkelse ökat sedan 30-talet, men relativt sett har den minskat något. Dessutom har arbetarna i kapitalets cirkulationsprocess ökat betydligt liksom de

reproduktiva arbetarna. Den mest betydande minskningen, den enda som gått tillbaka även absolut, uppvisar gruppen av servicearbetare.

Arbetarklassens kärna och periferi

För arbetarrörelsen och för den marxistiska klassanalysen är åtminstone ytterligare en indelning av arbetarklassen av mycket stort intresse. Vi är intresserade av att närmare försöka bestämma arbetarnas plats i klasskampen, av att indela arbetarklassen efter dess grad av självständighet gentemot det borgerliga samhällets tryck och påverkan.

Med två kriterier kan vi få en ungefärlig bild av arbetarklassens objektiva kärna och periferi i politiskt-ideologiskt hänseende. Särskilda klasskampstraditioner på olika orter eller inom speciella yrken måste i detta sammanhang lämnas därhän. Kriterierna är dels typ av yrke och dels arbetsplatsens storlek. Typ av yrke går från producerande, mervärdeskapande industriellt arbete till försäljnings- och personligt servicearbete. Arbetsplatserna kan skifta i storlek från exportindustriernas tusentals arbetare till det ensamma butiks- eller hembiträdet. Det torde inte här behöva mera ingående motiveras varför man kan anta att dessa faktorer har betydelse för arbetarnas hållning till arbetsköparen, för medvetenhet om behovet av och närhet till kollektivt klassmässigt handlande.

Förutom dessa två kriterier behöver vi ta hänsyn till åtminstone ytterligare en faktor, nämligen möjligheten till social rörlighet, till att bli egen företagare. Är utsikterna att individuellt lämna arbetarklassen betydande för en kategori arbetare kommer den därigenom i arbetarklassens yttre periferi. För chaufförer, radio-, TV-, bil- och cykelreparatörer m fl och för rätt stora grupper av byggnadsarbetare är det småborgerliga perspektivet att bli egen företagare eller kompanjon betydelsefullt.

Tabell 10. Yrkesgruppernas andel av arbetarklassen 1930 och 1965

Yrkesgrupp	Procent av arbetarklassen	
	1930	1965
Tillverkningsarbetare	65	61
Lager- och transportarbetare	9	11
Cirkulationsarbetare	4	9
Servicearbetare	16	11
Reproduktiva arbetare	3	6
Ospecificerade arbetare	1	

Källa: Folkräkningarna 1930 och 1965. Anm.: Eftersom procenttalen är avrundade blir summan ej exakt 100.

Hur dessa kriterier ska tillämpas och vägas ihop kan alltid diskuteras. Här har följande principer använts. Arbetarklassen har delats in i fyra grupper: kärna, yttre kärngrupp, inre periferi, yttre periferi. Till kärnan har förts industri- och byggnadsarbetare på arbetsplatser med mer än 50 arbetare. Den yttre kärngruppen består av samma yrkesgrupper på medelstora arbetsplatser – 21-50 arbetare – samt skogsarbetare och huvuddelen av arbetarna inom transportsektorn – utom åkare i småföretag och cirkulationsarbetare inom kommunikationsväsendet. Till den inre periferin är räknade produktiva arbetare i småföretag – med nedan nämnda undantag – inkl. lantarbetare, sjukvårds- och städpersonal samt husligt arbete på institutioner o dyl. Till arbetarklassens yttre periferi, den som står mellanskikten närmast, hör butikspersonal och andra cirkulationsarbetare samt arbetare i personlig service, som exempelvis husligt arbete, serveringspersonal, frisörer. Till den yttre periferin hör också de som står småborgerligheten nära. Deras antal är mycket svårt att uppskatta. På grundval av uppskattningar från välinformerade kamrater i Byggnads har andelen byggnadsarbetare i arbetarklassens yttre periferi angivits till 20 % av byggnadsarbetarna. För att få en uppskattning av industriarbetarna har jag utsatt från antalet bil- och cykelmekaniker i industristatistiken, ca 20 000. Gissningsvis

lika många arbetar i så små företag att de inte förekommer i industristatistiken. Resultatet av dessa operationer redovisas i Tabell 11.

Tabell 11. Arbetarklassens kärna och periferi 1965. Tusental

Kärna	
Industriarbetare i större företag	515
Byggnadsarbetare i större företag	60
Summa	575
Yttre kärngrupp	
Industriarbetare i mellanstora företag	ca 105
Byggnadsarbetare i mellanstora företag	ca 10
Skogsarbetare	48
Arbetare i el-, gas- och vattenverk	21
Stuveriarbetare, sjömän, lokförare banbiträden	30
Chaufförer	ca 35
Brevbärare	15
Linjearbetare, teleinstallatörer o dyl.	13
Summa	277
Inre periferi	
Industriarbetare i småföretag	ca 110
Byggnadsarbetare i småföretag	ca 125
Lantarbetare	54
Lagerarbetare och paketerare inom handel	25
Tillverkningsarbetare inom handel	35
Städare i större och mellanstora industriföretag	15
Budpersonal inom industrin	3
Städare och fastighetsarbetare	63
Sjukvårdspersonal	74
Opersonligt husligt arbete	39
Serveringspersonal vid industriföretag	4
Övrigt servicearbete	17
Summa	564
Yttre periferi	
Cirkulationsarbetare	173
Hembiträden, barnsköterskor, hemvårdarinnor	73
Serveringspersonal utanför industrin	27
Frisörer o dyl	14
Chaufförer i små åkerier m fl	20
Cykelbud o dyl.	4
Radio- och TV-reparatörer m m	15
Industriarbetare med betydande småborgerliga utsikter (bil- o cykelmekaniker mm)	ca 40
Byggnadsarbetare med betydande småborgerliga utsikter	50
Ospecificerade arbetare	8
Summa	420
Totalsumma	1839

Källor: Folkräkningen 1965 och 1960, SOS Industri 1965, SAF:s storleksklasslista, organisationsuppgifter.

Tabell 11 har fogats ihop med hjälp av olika sorters statistik och där finns betydande statistiska osäkerhetsmarginaler, förutom att begreppsbestämningen är högst preliminär. Tillförlitligast är bestämningen av arbetarklassens kärna. Den utgör ungefär en tredjedel av hela arbetarklassen och 17 % av den förvärvsarbetande befolkningen.

Tvärtemot vad pratet om avproletariseringen skulle kunna få oss att tro har den proletära kärnan ökat i storlek sedan 1930, både som andel av arbetarklassen och av den förvärvsarbetande befolkningen. Jag har inte kunnat få fram någon användbar siffra på byggnadsarbetare i större företag 1930. Men den stora gruppen är ju industriarbetare, och 1930 fanns det bara 322 000 industriarbetare på arbetsplatser med mer än 50 arbetare. Skulle byggnadsarbetarna i samma kategori 1930 vara lika många som 1965 skulle kärnan ändå bara bli mindre än en fjärdedel av arbetarklassen och cirka en åttondel av de förvärvsarbetande.

Utvecklingen efter 1965 inrymmer en viktig tendens i detta sammanhang. Det finns veterligen inga samlade data över var det stora antalet utländska arbetare, som invandrat efter 1965, har hamnat. Men av allt att döma finns de i stor utsträckning på de arbetsplatser som definierar arbetarklassens kärna. På flera stora exportindustrier inom verkstadsindustrin utgör invandrarna mellan 30 och 50 procent av arbetarna. Eftersom det är svårt för invandrarna att spela den centrala roll i arbetarrörelsen som tillkommer arbetarklassens kärna, betyder detta en avsevärd försvagning av arbetarklassens kärna och därmed av hela arbetarrörelsen i Sverige. Det gäller i varje fall på längre sikt, om de nuvarande förhållandena blir bestående. På kort sikt måste man beakta betydelsen av tillkomsten av stora arbetargrupper utanför den socialdemokratiska fackförenings- och partiapparaten. (Se vidare Gunnar Persson 'Arbetarklassen och Invandrarna' i *Zenit* nr 27.)

Borgarklassen

Till antalet är borgerligheten en liten klass, och en analys av dess ställning i ett kapitalistiskt samhälle måste till största delen ta sin utgångspunkt någon annanstans än i folkräkningarna – i ekonomisk och politisk analys av kapitalkoncentration, ekonomisk och politisk organisation, staten, den ideologiska apparaten. I denna artikel blir framställningen av borgarklassen därför tämligen kortfattad.

Vad är en borgare – i klassanalysens mening? En borgare är en personifikation av kapitalet, en kapitalets funktionär. Borgaren representerar den kapitalistiska produktionsprocessen, tillägnandet av mervärde ur lönearbetarnas arbete och produktion för ständigt ökad profit och kapitalackumulation. Därav följer, för det första, att en borgare kan vara antingen ägare eller ledare av ett kapitalistiskt företag (med anställda lönearbetare). Den rent juridiska distinktionen mellan anställd direktör och ägare spelar i detta sammanhang ingen roll. För det andra innebär definitionen av en borgare, att en företagare med någon eller några få anställda inte bör räknas till borgarklassen i den utsträckning företaget och företagarens profit inte är helt eller alldeles övervägande grundade på de anställdas merarbete utan till betydande del på företagarens eget produktiva arbete. En exakt gränsdragning måste här bli delvis godtycklig. Gränsen mellan borgerligheten och småborgerligheten har dragits efter storleksindelningen i Statistiska Centralbyråns centrala företagsregister. Till borgerligheten räknas i denna artikel företagare med minst fem anställda.

Den senaste folkräkningen uppger 385 000 personer som företagare. Av dessa kan i det här avsnittet 300 000 avföras redan från början, eftersom de inte har några anställda alls. För skilja borgare från småborgare bland de återstående 85 000 har jag använt två källor. För företagen utanför jordbruket uppgifter ur centrala företagsregistret (som är baserat på insända arbetsgivaruppgifter till riksförsäkringsverket) och för jordbrukarna uppgifter i Jordbruksstatistisk Årsbok. I jordbruket visar det sig, att det 1965 är först vid brukningsenheter på 100 hektar och mer, som lejd arbetskraft svarar för merparten av arbetet.¹⁰ Den agrara borgerligheten omfattar på så vis 1965 drygt 2 000 förvärvsarbetande.

¹⁰ Jordbruksstatistisk Årsbok 1966 tab. 20.

SCB:s uppgifter om företag utanför jordbruket med anställd personal redovisar för 1965 11 755 företag ägda av fysisk person och med minst fem anställda. Av dessa var 3 333 i tillverkningsindustri, 2 419 i byggnadsindustri, 2 361 inom handel, 890 inom samfärdsl och 2 295 inom tjänstebranscher. Ytterligare några hundra var inom skogsbruk, trädgårdsnäring, mineralbrott.¹¹ De allra flesta av dessa 12 000 företagare är småföretagare, 8 000 av dem har 5-9 årsanställda i genomsnitt. Under 60-talets senare hälft har gruppen minskat kraftigt. Vid årsskiftet 1969-70 räknas bara 8 664 företag med minst fem anställda ägda av fysisk person. Minskningen gäller främst företagen i tillverkningsindustrin, som gått ner till 1 938, och byggnadsföretag, som minskat till 1 759. Inom detaljhandeln däremot är nedgången koncentrerad till företagare med högst fyra helårsanställda.¹² Antalet anställda av dessa små borgare (att skilja från småborgare) är ganska litet, ca 90 000 1969.¹³

Slutligen torde alla partihandlare med anställda böra räknas till borgerligheten, även om de skulle ha mindre än fem anställda. Det gör ytterligare ca 2 000.

Den viktigaste delen av den moderna borgarklassen är inte de egna företagarna utan de som är juridiskt anställda företagsledare. De viktigaste företagen har som regel inte en fysisk person som ägare utan ett aktiebolag. 1965 fanns det ungefär 38 000 personer, som hade företagsledning till yrke. Av dessa ska vi dra ifrån cirka 9 000 som vi redan har mött i deras skepnad som egna företagare.

För att bilden av borgerligheten ska bli riktig behöver vi också lägga till ett antal medhjälpande familjemedlemmar till de egna företagarna. Hur många finns det inga exakta uppgifter om, men det kan röra sig om ett par tusen. Slutligen ska vi inte glömma bort osäkerheten i det statistiska materialet.

Den egentliga borgarklassens numerära litenhet visar på vikten av en precisering av var de praktiska skillnaderna går i den marxistiska vänsterns diskussion om huvudmotsättningen i ett utvecklat kapitalistiskt land som Sverige. Om den går mellan monopolkapitalet och folket eller mellan bourgeoisin och arbetarklassen. I sig själv är borgarklassen ett ytterst litet fåtal av befolkningen – även om de som direkt representerar monopolkapitalet naturligtvis är ännu färre, ett tusental personer. Skillnaden i de två synsätten gäller snarast bedömningen av småborgerligheten och, framför allt de skikt, som befinner sig mellan den halva av befolkningen som arbetarklassen utgör och den hundradel som utgörs av borgare.

Tabell 12. Borgarklassen 1965

Egna företagare inkl. medhjälpande	20 000
övriga företagsledare	29 000
Summa borgare	49 000
Andel borgare av förvärvsarbetande	1 %

Källor: Folkräkningen 1965, Jordbruksstatistisk Årsbok 1966, Företag med anställd personal 1963-65.

Borgarklassen 1930

1930 ger folkräkningen en mycket fylligare framställning av borgarklassen. Godsägare redovisas för sig – ägare av minst 100 ha öppen åker eller jordbruk med minst 80 000 kr taxeringsvärde – liksom inom handeln vanliga handlare skiljs från handelsbourgeoisien. Inom industri och byggnads anges företagare med mer än fyra anställda för sig som större företagare. Vi får också exakta uppgifter om direktörer och disponenter (företagsledare). Inom jordbruket visar en närmare undersökning, att gränsen för övervägande användning av lejd

¹¹ Företag med anställd personal 1963-65. Statistiska Meddelanden Fi 1968:10.

¹² Företag med anställd personal 1965-69. Stat. Med. N 1971:43.

¹³ SCB opublicerade bastabeller till publikation i not 12.

arbetskraft gick vid 50 hektar 1930. Därför har ägare av hemman med minst 50 ha förts till borgarklassen, liksom större arrendatorer och medhjälpande familjemedlemmar till de borgerliga kategorierna.

Tabell 13. Borgarklassen 1930

Agrar bourgeois	16 000
Industriell bourgeois (inkl. byggnads)	11 000
Merkantil bourgeois	14 000
Finansiell bourgeois	1 000
Rentier	10 000
Summa borgarklass	52 000
Varav: egna företagare	24 000
övr. företagsledare	9 000
medhjälpande	8 000
Andel borgarklass av förvärvsarbete	2 %

Källor: Folkräkningen 1930, Jordbruksräkningen 1932.

De speciella kategorierna

Vid sidan av borgarklassens egen kapitalägande och kapitalistiskt företagsledande funktion finns det också andra viktiga styrande och samhällsbevarande funktioner i det borgerliga samhället. För dessa svarar inte den egentliga borgarklassen utan till den knutna grupper av specialister.

Vi kan urskilja åtminstone fyra viktiga speciella funktioner eller apparater, om vi ser funktionerna i deras materiella gestaltning. För det första behöver borgarklassen för sin ackumulation av kapital inte bara arbetare och vanliga tjänstemän utan också pålitlig chefspersonal, redovisnings- och skatteexperter, mäklare och andra kommersiella mellanhänder som inte själva tillhör den egentliga borgarklassen; tekniska, organisatoriska och andra konsulter. Dessa utgör ledningen för den *teknisk-ekonomiska apparaten*.

För det andra har vi statsapparaten. Den kan lämpligen indelas i en *administrativ apparat* med uppgift att leda den statliga förvaltningen av det bestående samhället och en *repressiv apparat* (förtrycks- eller tvångsapparat), som ska upprätthålla 'lag och ordning'. För det fjärde slutligen förutsätter en fungerande kapitalackumulation att befolkningen har en 'riktig' inställning till samhället och sina uppgifter däri, dvs en indoktrinering i borgerlig ideologi. Den fjärde apparaten är den *ideologiska*, dit utbildningssystemet, massmedia, reklambyråer o dyl hör.

Nu skulle man kunna dela in hela eller i varje fall större delen av den förvärvsarbete befolkningen i dessa apparater. Men det är inte det som är meningen här. De till borgerligheten knutna speciella kategorierna är specialister som leder dessa apparater. De är som regel personer i chefsställning. Om de inte är chefer så är de personer i betydelsefull beslutande ställning eller på annat sätt mycket intimt och direkt knutna till borgerligheten, ofta i någon sorts beslutsfunktion. En exakt gränsdragning mellan detta styrande specialistskikt och delar av mellanskikten kan många gånger vara svår att göra.

Genom klassernas kamp förändras också gränserna mellan olika klasser och skikt. Mellan 1930 och dagens situation har exempelvis den ideologiska apparatens sammansättning avsevärt förändrats. Däremot utgår den här analysen från antagandet, att den administrativa och repressiva statsapparaten i Sverige nu liksom 1930 fungerar som förvaltare och försvarare av borgarklassens samhälle och därmed är knutna till borgarklassen.

Vilka ska räknas till den teknisk-ekonomiska apparaten i den snäva betydelse vi använder i detta avsnitt? Vid sidan av de egentliga företagsledarna redovisar folkräkningen 1965 en grupp som uppges syssla med 'övrigt företags-administrativt arbete' omfattande 27 000

personer. Men det är enligt uppgift från folkräkarna själva¹⁴ en mycket heterogen kategori med befattningshavare i mycket olika ställning. Dessutom räknas produktionschefer, konstruktionschefer och dylika inte dit utan till tekniskt arbete i största allmänhet.

För SAF-området finns det dock en ganska klar gräns att gå efter, i den befattningsnomenklatur eller klassificering av tjänstemannayrken, som SAF och SIF, SALF och HTF kommit överens om.¹⁵ Där placeras befattningarna bl a i en hierarkisk ordning från 2 till 8. Därvid skiljer en ganska allmänt erkänd uppdelning ut grupperna 2 och 3: de motsvarar de som kallas tjänstemän i ledande ställning i den officiella lönestatistiken och ur dem rekryteras SIF:s särskilda 'Råd för högre tjänstemän'.¹⁶ En del i skikt nr 4 brukar också räknas som högre tjänstemän. Dessa är de egentliga chefskategorierna: produktionschef, planeringschef, personalchef, inköpschef, försäljningschef, ekonomichef, etc samt motsvarande chefer för något mindre enheter som vanligen kallas -ledare, dvs produktionsledare, planeringsledare osv. Förutom cheferna bör också en del tekniska och organisatoriska konsulter och funktionärer i en del annan uppdragsverksamhet, revisorer, affärsjurister, speditörer, mäklare mm, inkluderas i den till borgerligheten knutna teknisk-ekonomiska apparaten. Det kan inte röra sig om mer än några tusen. Att fastslå en bestämd siffra är med tillgänglig statistik ytterst vanskligt.

För den statliga sektorn håller avtalsverket på att utarbeta en befattningsklassificering motsvarande den inom den privata sektorn, men den är ännu inte färdig och tillgänglig. Ett mått på det högsta chefssiktet är antalet befattningar på löneplan B (numera B och C). De utgjorde i städer och kommuner 6 700 (exklusive militärer) varav en mindre del ingår i andra kategorier i den här gjorda indelningen (*Statistisk Årsbok* 1966 och 1968) Folkräkningens yrkesgrupp 'allmänt samhällsadministrativt arbete' på 13 000 personer är alldeles för vid, eftersom den också omfattar t ex byråassistenter och sekreterare, kanslisekreterare och kanslistar vid UD.

I fråga om den repressiva apparaten ger folkräkningen däremot klara uppgifter. Dit hör bl a grupperna domstolsjurister samt åklagare och högre polistjänstemän. En specialiserad tvångsapparat är uppbyggd och fungerar på ett annat sätt än en civil hierarki. När den förra träder i aktion, mobiliseras hela apparaten, och man bör därför i en första indelning inte sära chefer och underlydande åt till helt skilda kategorier. Den starka lojalitet, som i den civila hierarkin krävs av toppskiktet, krävs av alla i den repressiva apparaten. Därför har alla de 13 000 poliserna preliminärt räknats in. Av dessa är hälften vanliga konstaplar och förste konstaplar. Därför har också alla 18 000 aktiva militärer tagits med. Av dessa är 4 500 officerare, 5 000 underofficerare och 7 600 underbefäl.¹⁷

Den ideologiska apparaten inrymmer skolledare och de högre tjänstemännen i utbildningsbyråkratin, så mycket är klart. Men ska lärarna räknas dit? 1930 borde man ta med läroverks- och högskolelärarna. De utgjorde ett s k kulturbärande skikt, en borgerlig intelligentia som förmedlade sin borgerliga kultur till sina borgerliga elever. Hos dessa lärargrupper fanns heller praktiskt taget ingenting av den småborgerliga radikalism som länge präglade större delen av t ex den franska lärarkåren. Folk- och småskollärarna hade förvisso också till uppgift att lära barnen att passa in i det borgerliga samhället, men deras ställning var så underordnad och deras relationer till borgarklassen så indirekta att de måste placeras i mellanskikten.

¹⁴ Byrådirektör Altvall på SCB. Det framgår också av den stencilerade yrkesklassificering som ligger till grund för folkräkningskategorierna.

¹⁵ Befattningsnomenklatur. Tjänstemän. 3. uppl. 1968.

¹⁶ *Industritjänstemannen* nr 3 1971. En del författare räknar dock samman skikt 2-4 som cheftjänstemän, så t ex M-G. Engström, *Regional arbetsfördelning* (Lund 1970).

¹⁷ Uppgifterna om fördelningen inom polis och militär är tagna från Svenskt Yrkeslexikon II (Stockholm 1969).

Tabell 14. Speciella kategorier knutna till borgarklassen 1965.

Yrkesgrupp	Antal
Teknisk-ekonomisk apparat	
Chefspersonal i produktion och på kontor	15 000
Revisions- och redovisningsexperter	3 000
Övr. tekn., jur. o. ek. konsulter	5 000
<i>Summa teknisk-ekonomisk apparat</i>	<i>23 000</i>
Administrativ apparat	
Stats- o. kommunaltjänstemän i chefsställning	7 000
Repressiv apparat	
Domstolsjurister	2 000
Åklagare o. högre polisbefäl	1 000
Militärer	18 000
Poliser	13 000
<i>Summa repressiv apparat</i>	<i>34 000</i>
Ideologisk apparat	
Skolledare	4 000
Reklammän	1 000
Utgivare av, chefer o. politiska redaktörer i borgerliga massmedia	1 000
<i>Summa ideologisk apparat</i>	<i>6 000</i>
<i>Summa totalt</i>	<i>70 000</i>
Andel speciella kategorier av förvärvsarbete	2 %

Källor: Folkräkningen 1965, Folkräkningen 1960, Löner 1965, Statistisk Årsbok 1967, Svenskt Yrkeslexikon.

Tabell 15. Speciella kategorier knutna till borgarklassen 1930.

Teknisk-ekonomisk apparat	
Chefspersonal i produktion och på kontor	10 000
Administrativ apparat	
Högre stats- och kommuntjänstemän	7 000
Repressiv apparat	
Officerare och underofficerare	7 000
Militärt manskap	12 000
Poliser	5 000
<i>Summa repressiv apparat</i>	<i>24 000</i>
Ideologisk apparat	
Läroverks-, flickskole- o. högskolelärare	6 000
Högre funktionärer i kulturella institutioner	1 000
Statskyrkans präster	3 000
Utgivare och politiska redaktörer för borgerliga tidn. m m	1 000
<i>Summa ideologisk apparat</i>	<i>11 000</i>
<i>Summa totalt</i>	<i>52 000</i>
Andel speciella kategorier av förvärvsarbete	2 %

Källor: Folkräkningen 1930, Företagsräkningen 1931.

Har däremot inte under 60-talet grundskole-, gymnasie- och Pukasreformerna och den våldsamma ansvällningen av den högre utbildningen förändrat lärarnas situation? Har inte den dominerande borgerliga ideologin förändrats så, att det traditionella s k kulturarvet – både det religiösa och det världsliga – fått en kraftigt minskad plats till förmån för en mera teknokratisk, byråkratisk och kommersiell ideologi? För min del tror jag man bör svara ja på dessa frågor. Förhållandena skulle behöva närmare analyseras i en särskild artikel, men jag tror att tillräckligt mycket redan talar för att lärarna inte längre bör anses som en av de till borgerligheten knutna specialkategorierna. Det i monopolkapitalistiska samhällets ideologi företräds direkt av utbildningsbyråkratin, medan lärarna har blivit ett tjänstemannaskikt i mellanställning. Utvecklingstendensen går i den riktningen, och lärarnas placering i klassindelningen 1965 är mera grundad på tendensen än på en fullbordad verklighet.

Det förefaller å andra sidan som om vi har anledning att i dagens klassmönster föra ett nytt och helt annat 'kulturbärande' skikt till borgerlighetens ideologiska apparat. Reklammännen. Den ledande gruppen har inkluderats här men en del har förts till mellanskikten. Hela gruppen reklammän var 1965 ca 5 000 personer, exklusive reklamteknare och kontorister på reklambyråer.

Småborgerligheten

Småborgare i marxistisk mening är en som producerar varor – produkter eller tjänster -direkt för en marknad och alltså inte är lönearbetare åt någon kapitalägare. Detta betyder att småborgare i en marknadsekonomi är egna företagare som inte har några anställda eller med så få anställda att det inte ändrar på det förhållandet att företagaren själv främst är varuproducent och inte kapitalägare och företagsledare.

1965 års folkräkning redovisade ungefär 390 000 egna företagare – 385 000 i totalräkningen och 393 000 i yrkesundersökningen. Det är detsamma som ca 11 % av de förvärvsarbetande. Av företagarna hade 300 000 inga anställda. Till följd av kapitalets koncentration och centralisering har företagarna minskat kraftigt både i absoluta tal och som andel av befolkningen. Som framgår av Tabell 16 är den processen framför allt ett efterkrigsfenomen.

Tabell 16. Företagarnas andel av de förvärvsarbetande, 1930, 1950, 1960, 1965.

	1930	1950	1960	1965
Företagare i procent	21	20	14	11
Företagare i tusental	608	601	450	385

Källor: Folkräkningarna 1930, 1950, 1960, 1965 (totalräkningen).

Tabell 17. Antal företagare i olika näringsgrenar 1930, 1950, 1960, 1965. Tusental.

	1930	1950	1960	1965
Jord- och skogsbruk	392	347	228	184
Industri och hantverk	89	86	58	48
Byggnadsverksamhet	14	28	33	33
Handel	75	80	68	57
Samfärdsel	14	23	22	23
Tjänster	23	37	40	39

Källor: Folkräkningarna.

När företagarna fördelats på näringsgrenar, ser man att 1950 var en vändpunkt i två avseenden. Det var från 1950 som de stora traditionella företagsgrupperna – jordbrukare, företagare i tillverkningsindustri och handlare – på allvar började minska i antal. Dessutom var det från 1950 som antalet företagare i andra branscher började stagnera. Inom de senare döljer sig också en viktig omstrukturering bakom totalsiffrorna. 1930 års kuskar har för-

svunnit ur samfärdseln. Bland tjänsterna har hotell-, restaurang-, och kafénäringen gått kraftigt tillbaka – från 11 000 och ca hälften 1930 till 5 000 eller 1/8 1965 – medan kategorin uppdragsverksamhet har gått fram – från ett par tusen 1930 till 11 000 1965.

I utvecklingsprocessen efter 1950 finns en annan intressant tendens. Det är företagen med anställda som har minskat mest. Småborgerligheten har tryckts ner mot arbetarklassen, och kapitalisterna har blivit färre. Kommunistiska Manifestets förutsägelser – tusen gånger 'vederlagda' – ger oss den riktiga bilden av de svenska företagens utveckling efter 1950.

Framför allt visar Tabell 18 den enorma proletariseringen av den jordbrukande befolkningen. Det mest slående med jordbrukarna är inte att de blivit mycket färre – en minskning på 47 mellan 1950 och 1965 – utan den småborgerliga utveckling som uttrycks i förändringen från 105 000 med anställda 1950 till 13 000 1965, en minskning med 78 %. Stagnationen av antalet företagare i byggnads, samfärdse och tjänster visar sig vidare dölja en ökning av antalet självständiga yrkesutövare parad med en minskning av antalet företagare med anställda.

Småborgerligheten 1930 och 1965

Hittills har vi talat om företagare och utvecklingstendenserna bland dem, men inte om småborgare. De allra flesta företagen tillhör den småborgerliga klassen. I avsnittet om borgarklassen fann vi att bara ungefär 15 000 av företagen 1965 borde räknas till borgligheten – de hade fem eller fler anställda eller hade större jordbruk. Men inte bara egna företagare måste räknas till småborgerligheten. Dit måste vi också föra medhjälpare familjemedlemmar till de småborgerliga företagen. Principerna för deras redovisning har skiftat mellan folkräkningarna, så att jämförbarheten är sämre för småborgerligheten som helhet än för företagen. Därför har jag funnit det lämpligt att ge några siffror för företagarkategorin. I det följande ska vi försöka få fram en bild av den småborgerliga klassen och dess förändring sedan 1930. Eftersom tendensen i folkräkningarna gått i riktning mot alltmer omfattande inräkning av medhjälpare, undervärderar statistiken något bilden av småborgerlighetens tillbakagång.

Tabell 18. Företagare med och utan anställda 1950 och 1965. Tusental

	Utan anställda		Med anställda	
	1950	1965	1950	1965
Jord- och skogsbruk	242	171	105	13
Industri och hantverk	51	29	35	19
Byggnadsverksamhet	16	24	12	10
Handel	44	36	36	21
Samfärdse	13	16	10	7
Tjänster	21	24	16	15

Källor: Folkräkningarna 1950 och 1965.

Tabell 19. Småborgerlighetens storlek 1930 och 1965.

	1930	1965
Småborgerligheten i tusental	910	500
Småborgerligheten i % av förvärvsarbetande	31	14

Källor: Folkräkningarna.

Som vi har sett ovan, har borgarklassen blivit mindre och även arbetarklassens andel av befolkningen gått ner något. Men den stora kvantitativa förändringen i relationerna mellan klasserna har varit småborgerlighetens tillbakagång, motsvarad av de nya mellanskiktens stigande andel. I min bok har jag visat hur denna utveckling både uttryckligen är förutsagd av Marx och direkt kan härledas ur Marx' ekonomiska teori. Tabell 19 redovisar

småborgerlighetens drastiska minskning. De tidigare angivna uppgifterna om företagens fördelade på näringsgrenar gör det också klart, att denna tillbakagång kommer att fortsätta.

Småborgerlighetens inre struktur

Småborgerligheten är ingen enhetlig klass. Den rymmer så skilda grupper som småbrukare i Norrbotten och societetsläkare i Stockholm. Att den inte är homogen är inget unikt för småborgerligheten. Som framgår redan av de första sidorna i det kapitel om klasser, som Marx aldrig fick färdigt, är den marxistiska analysens klasser enheter med många inre bestämningar. I ett högt utvecklat kapitalistiskt samhälle, där det är monopolkapitalet och arbetarklassen som utgör de två polerna, tenderar dock småborgerligheten att bli särskilt uttänjd och differentierad i olika underkategorier. (Ett motsatt fall är samhällen som domineras av småborgerligheten, t ex självständiga bönder, som i en del av USA:s nordstater före inbördeskriget.)

Vi behöver alltså flera kriterier för en uppdelning av småborgerligheten. Om man accepterar utgångspunkten för den här klassanalysen, att kapitalismen är det helt dominerande produktions sättet i Sverige och att bourgeoisin och proletariatet därmed är de två huvudklasserna, är det först och främst intressant att indela småbourgeoisin efter närheten till de två huvudklasserna. Att småföretagare med ett par anställda inte är de som står närmast arbetarklassen är ganska klart. Men hur ska man skilja på dem som inte har några anställda? Efter inkomst? Inkomstens storlek spelar givetvis en roll för differentieringen inom en klass. Men eftersom det är fråga om företagare, verkar det vara bättre att använda kapital – i vid, inte specifikt marxistisk mening – som kriterium. En jordbrukare med 30-40 hektar kan vara ensamföretagare likaväl som en snickare. Men för att den förre ska kunna tillträda sitt arbete måste han ha en rätt anseelig summa pengar för att köpa en gård, medan den senare inte behöver mer än sina verktyg.

På det här viset kan man dela in småborgerligheten i tre grupper. Först ett halvproletärt skikt av småbrukare – som ofta är deltidsproletärer, t ex som skogsarbetare-hantverkare, kioskägare, sotare. Kapitalkravet för deras företagsamhet är mycket litet, och gränsen mellan självständiga företagare och anställda arbetare ofta mycket flytande. Jag har också gjort den preliminära bedömningen att taxiägare och åkare utan anställda snarast bör räknas till detta första skikt och inte till nästa. Arbetets karaktär bör vidare tillmätas viss betydelse. Om en löntagare med ett visst arbete ska räknas till mellanskikten, kan det knappast vara riktigt att räkna motsvarande egenföretagare till det halvproletära skiktet av småborgerligheten, även om kapitalkravet är litet. Självständiga fotografer och en del andra liknande tjänsteutövare bör alltså inte föras hit.

Nästa skikt kan kallas småborgerlighetens huvudskikt, som är tämligen klart avgränsat både från borgar- och arbetarklassen. Mellanstora jordbrukare, affärsinnehavare, småföretagare med några få anställda är de stora grupperna och typiska företrädarna. Hit hör också den intellektuella småborgerligheten i form av självständiga litterära, konstnärliga och dekorativa yrkesutövare.

Det finns också, för det tredje, en grupp inom småborgerligheten som i flera avseenden står borgerligheten nära. Här är framför allt jordbrukare på kapitalkrävande gårdar. På grund av deras stora ekonomiska förmåner bör också en del i vidare mening intellektuella eller s k fria yrkesutövare föras hit: läkare med egen praktik, tandläkare, en del jurister och andra uppdragsutförare med undantag för dem som redan förts till speciella kategorier knutna till borgerligheten. Egentligen har dessa fria yrkesutövare snarare mer gemensamt med de högre mellanskikten än med borgarklassen själv.

Sjukhusläkare och folktandvårdens tandläkare ingår ju där. Men dessa högre mellanskikt måste som helhet ses som vända åt borgerligheten – ekonomiskt, politiskt och ideologiskt – snarare än åt arbetarklassen.

Tabell 20. Småborgerlighetens sammansättning 1965.

		Procent av förvärvsarbetande
Halvproletärt skikt		
Agrar	125 000	
Hantverksmässig	55 000	
Transport	16 000	
Kommersiell	3 000	
Service	1 000	
<i>Summa</i>	<i>200 000</i>	<i>6</i>

Huvudskikt		
Agrar	150 000	
Hantverksmässig	30 000	
Kommersiell	65 000	
Transport	6 000	
Service	25 000	
Intellektuell	5 000	
<i>Summa</i>	<i>281 000</i>	<i>8</i>

Burget skikt		
Agrar	10 000	
Intellektuell	7 000	
<i>Summa</i>	<i>17 000</i>	<i>0,5</i>

Källor: Folkräkningen 1965 (totalräkningen). Jordbruksstatistisk Årsbok 1966.

Tabell 21. Småborgerlighetens sammansättning 1930.

		Procent av förvärvsarbetande
Halvproletärt skikt		
Agrar	122 000	
Hantverksmässig	64 000	
Kommersiell	4 000	
Transport	10 000	
<i>Summa</i>	<i>200 000</i>	<i>7</i>

Huvudskikt		
Agrar	551 000	
Hantverksmässig	40 000	
Kommersiell	62 000	
Transport	5 000	
Service	7 000	
<i>Summa</i>	<i>665 000</i>	<i>23</i>

Burget skikt		
Agrar	29 000	
Intellektuell	3 000	
<i>Summa</i>	<i>32 000</i>	<i>1</i>

Källor: Folkräkningen 1930, Jordbruksräkningen 1932.

Jämförelserna mellan 30-talets och 60-talets småborgerlighet måste göras med viss försiktighet. Dels därför att, som vi sett i företagsredovisningen, tiden emellan rymmer två delvis motsatta tendenser – en ökning av en del småborgerliga grupper fram till omkring 1950 och därefter tillbakagång eller stillastående. Dels därför att de typer av yrkesutövare som placeras i indelningarna delvis är annorlunda – på g a att 1930-talets kapitalistiska Sverige inte är detsamma som 1960-talets.

Torparna har försvunnit. Gränsen för småbrukare har flyttats upp till 10 hektar mot torpets 3.¹⁸ 1930-talets nasare och gårdfarihandlare är inte identiska med vår tids korvgubbar och andra kioskägare. På 30-talet kunde man skönja en tydlig gräns i arbetsfördelningen mellan jordbrukaren och hans familj å ena sidan och lejd arbetskraft å den andra vid en areal på 30 ha. Tre decennier senare märks en sådan skillnad tydligast vid 50 ha. (Därav den ändrade övre gränsen för den jordbrukande småborgerlighetens huvudskikt.)

Ändå torde man kunna säga att det finns en jämförbarhet i uppställningarna. Även om yrkesgrupperna ser olika ut 1930 och 1965 intar de som är inordnade i samma del av småbourgeoisin en likartad ställning i klassamhället. Det mest påfallande är hur småborgerlighetens huvudskikt – det mest säreget småborgerliga skiktet – har reducerats. Från en fjärdedel av (den förvärvsarbetande) befolkningen 1930 har det småborgerliga huvudskiktet blivit en tolfedel 1965.

Det finns i den här utvecklingen ytterligare en aspekt, som bör påtalas. Av de ca 580 000 hemmansägarna och brukarna med medhjälpare 1930 var 280 000 medhjälpare familjemedlemmar. Dessa var i regel inte, som 1965, jordbrukarhustrur, utan barn, svärsöner och syskon till jordbrukaren. Vad som till största delen försvunnit är med andra ord ett patriarkat, med patriarkaliska arbets- och sociala förhållanden. Det är också en viktig aspekt av småborgerlighetens proletarisering.

Mellanskikten

Begreppet mellanskikt tycks antyda att det är fråga om någon restgrupp, någonting 'mellan' andra klasser, som är definierade efter klara egna kännetecken. Men är inte detta missvisande? Många hävdar att de är de s k mellanskikten som sätter sin prägel på det moderna västerländska samhället och som kommer att göra så än mer i framtiden.

Marxister kallar dessa grupper för mellanskikt av följande skäl. De är inte bärare av någon av det kapitalistiska samhällets avgörande socio-ekonomiska processer – även om de utför ett nyttigt och nödvändigt arbete – och är därför ingen avgörande social kraft i samhället. De varken producerar eller exproprierar mervärde. Inte heller är de självständiga värdeproducenter som småborgarna. De arbetar som löntagare men får sin lön ur den totala mervärde-massan i samhället. En del tekniker och arbetsledare står i en mellanställning därigenom att de både deltar i produktionen av mervärde och i organiserandet av exproprieringen av mervärde åt arbetsköparen.

För marxisterna är mellanskiktets ställning alltså uttryck för det kapitalistiska samhällets polarisering mellan arbetarklassen och borgarklassen. Borgerliga ideologer, och inte minst borgerliga sociologer, har velat se saken precis tvärtom. Enligt dem visar de nya tjänstemannaskiktets framväxt att det kapitalistiska samhället inte polariseras utan balanseras av en ny medelklass.¹⁹ Ett eko av detta går igen i ett uttalande av Svenska Industritjänstemannaförbundets, SIF:s, informationschef Hans Almryd i samband med SIF:s kongress 1970: 'Inte

¹⁸ Samma gräns använder Sten Johansson i Levnadsnivåundersökningen.

¹⁹ För en kort översikt av den sociologiska debatten i detta avseende se t ex R. Dahrendorf, *Class and Class Conflict in Industrial Society* (Stanford 1959).

minst i dagens jämlikhetsdebatt framstår SIF – som både vill och kan vara företrädare för rutinkontoristen och chefstjänstemannen – som en balanserande faktor i hela samhället.’²⁰

Vad är nu riktigt? Först ska vi precisera en smula. Det marxistiska perspektivet innebär först och främst att mellanskikten inte utgör någon grundläggande, självständig social kraft utan tenderar antingen (till större eller mindre del) åt borgerligheten eller åt arbetarklassen. De kan mycket väl fungera som stötdämpare i klasskampen, men därigenom blir de inte – som marxister ser det – en balanserande eller rättviseskapande faktor, utan en stödtrupp eller sköld åt den härskande klassen. Det bör dock understrykas att här bara kan ges några exempel som stöder den marxistiska teorins sannolika riktighet även på detta område, vilket inte sällan utmålas som en av dess svagaste punkter.

Mellanskikten och partierna

I det etablerade partisystemet utgör mellangrupperna veterligen inte i något land en grundpelare. Det vanliga mönstret är i stället två stora partier eller block, det ena lett av och förankrat i borgarklassen – Tories i England, CDU i Västtyskland, gaullisterna i Frankrike, kristdemokraterna i Italien m fl. Det andra partiet eller blocket är förankrat i arbetarklassen men ofta lett av borgerligt präglade politiker som t ex Labourpartiet, SPD, de nordiska socialdemokratierna. I USA är båda de stora partierna direkt ledda av borgarklassen.

I ingen av de senaste 10-15 årens viktigaste sociala strider i de utvecklade kapitalistiska länderna har mellanskikten spelat någon betydande självständig roll. I USA har en del stött medborgarrätts-, antikrigs- och studentrörelserna, en annan och i allmänhet större del har slutit upp kring systemet. Majhändelserna i Frankrike hade tre viktiga komponenter, arbetarklassen, borgarklassen och studentrörelsen som tändhatt i revolten. Mellanskikten kunde antingen gå i strejk och ockupation tillsammans med arbetarna, vilket väldigt många gjorde, eller sluta upp i gaullistdemonstrationen på Champs-Élysées och rösta för lag och ordning, vilket också många gjorde. ‘Den krypande maj’ i Italien 1968-69 var framför allt en kraftmätning mellan storkapitalet – Fiat, m fl – och arbetarrörelsen.

Ett svenskt exempel: ATP-striden kring 1960. Vilka huvudpositioner utkristalliserades där? Vilka grupper maldes sönder? De som gick segrande ur denna parlamentariska konflikt var dels SAP:s och den reformistiska arbetarrörelsens ATP-förslag, dels den borgerliga och småborgerliga avslagslinjen företrädd av centern och högern. Det räckte med att den parlamentariska debatten skärptes för att folkpartiet, mellanskiktens parti framför andra, skulle förlora sin ställning som borgerlighetens ledande parti. ATP var också ett allvarligt hot mot sammanhållningen inom TCO. SIF engagerade sig för linje 3, Arbetsledarförbundet för linje 1, och skarpa ordstriden utvecklades inom TCO.

En likartad bild avtecknar sig ur de senaste årens motsättningar mellan de centrala fackliga organisationerna i Sverige. Vad har TCO-förbunden gjort för att komma ur LO:s krav på att få diktera en sk samordning? Framför allt har de accepterat SAF:s linje att knyta löneutvecklingen till produktivitetens utvecklingen – först och klarast uttryckt i SIF:s, SALF:s och SACO-anslutna Civilingenjörernas förbunds femårsavtal med SAF. SACO har försökt gå en egen väg, som slutade med en av alla de fyra etablerade partierna tillstyrkt tvångslag, isolering och nederlag.

Till sist ett historiskt exempel. Mellanskikten har ibland utpekats som den sociala grundvalen för fascismen. Det är riktigt att personer ur dessa skikt var påfallande många både i Mussolinis och Hitlers partier, liksom bland de italienska nyfascisterna idag. Men det var inte dessa skikt som satte sin prägel på det fascistiska samhället. Nicos Poulantzas, bl a har utmärkt visat hur dessa grupper snabbt blev utmanövrerade.²¹ Förhållandet mellan mellanskikten och

²⁰ *Industritjänstemannen* nr 6 1970.

²¹ N. Poulantzas, *Fascisme et dictature* (Paris 1970). [Svensk övers. *Fascism och diktatur*, Stockholm 1973]

fascismen styrker snarare ytterligare den marxistiska klassteorins antaganden. I Tyskland och Italien gick större delen av mellanskikten med monopolkapitalet och den agrara bourgeoisin till fascismen. I Frankrike gick mellanskiktens flertal i juni 1936 med arbetarklassen i facklig kamp i den antifascistiska folkfronten och senare, under kriget i motståndsrörelsen.²² För den antifascistiska kampens utgång var det viktigt på vilken sida mellanskiktens majoritet ställde sig. Men de två sidorna i kampen fanns där dem förutan.

Tabell 22. Mellanskikten 1930 och 1965

	Tusental	Procent av förvärvsarbetande
1930	300	10
1965	980	28

Källor: Folkräkningarna 1930 och 1965.

Mellanskiktens inre struktur

Mellanskikten i den använda betydelsen är inte detsamma som tjänstemän. En del s k tjänstemän har vi redan räknat till arbetarklassen, butikbiträden samt en del grupper inom den offentliga sektorn. Till mellanskikten hör å andra sidan grupper som ofta inte räknas som tjänstemän – annat än i formell rättslig bemärkelse – som lärare, anställda läkare o dyl. Mellanskikten är en heterogen samling. Inom vårdsektorn sträcker de sig från överläkare till sjuksköterskor, inom utbildningsväsendet från förskollärare till högskolelärare, inom industrin från kontorsbiträden och kontorsvaktmästare till förste inköpare, ingenjör eller försäljare. I förvaltningen hör både byrådirektören och kontorsbiträdet till mellanskikten.²³

Mellanskiktens våldsamma ansvällning har bara lett fram till att de 1965 är drygt hälften så talrika som arbetarklassen, 980 000 jämfört med 1 840 000. För att få fram ett mönster och en grundval för tidsjämförelser har jag delat in den samling yrken mellanskikten utgör i åtta huvudgrupper. Dessa grupper har paralleller till en tidigare indelning av arbetarklassen men är inte desamma, eftersom de är konkret beskrivande begrepp på en låg abstraktionsnivå och arbetarklassen och mellanskikten ju är annorlunda sammansatta.

Folkräkningsstatistiken har en stor kategori, som omfattar alla som sysslar med tekniskt arbete. Den är inte närmare uppdelad, annat än efter huvudtyp av teknik: byggnadsteknik, kemiteknik, mekaniskt arbete, etc. (Lantmätare och tekniska biträden redovisas också som särskilda grupper.) Arbetsledare, dvs de som direkt leder kollektivanställda arbetare, är inräknade men inte redovisade för sig 1965. Alla med tekniskt arbete – utom en mindre del av produktionschefer och liknande som vi redan fört till speciella kategorier knutna till borgarklassen – har räknats till den första huvudgruppen, tekniskt och teknisk-arbetsledande arbete. Till gruppen har dessutom förts naturvetare, datamaskinoperatörer, förmän direkt i produktionen samt lantbruks- och skogsbefäl. Denna huvudgrupp måste betraktas som i regel produktiv i marxistisk mening – samtidigt som deras arbete i den mån det har någon befälsställning också är uttryck för exploateringen av arbetarklassen. De som inte är i någon befälsställning är ändå skilda från arbetarklassen genom andra arbetsförhållanden m m och genom att de i klasskampen ännu inte utvecklats från ett närstående skikt till en del av arbetarklassen.

Till en annan huvudgrupp har sammanförts de som har att göra med *organisandet av transport och kommunikation*. Hit hör speditörer och sjöbefäl, flygpersonal (men inte flygvärdinnor, se nedan), trafikledare, postkassörer och telefonister.

En annan grupp utgörs av *kontors- och förvaltningsarbete*. Under denna rubrik återfinns de som sysslar med 'allmänt samhällsadministrativt' och 'övrigt företagsadministrativt arbete',²⁴

²² M. Crozier, *The World of the Office Worker* (London 1971) s 47 ff.

²³ Inom industrin upp t o m skikt 4, inom förvaltningen hela löneplan A.

²⁴ Dessa folkräkningskategorier är extra heterogena och en del hör säkert egentligen bättre hemma i andra huvudgrupper.

– bortsett från dem som redan är avförda som speciell kategori – sekreterare och maskinskrivare, specialkontorister och ickespecificerbara kontorister, kontorsbud och expeditiionsvakter, försäkringstjänstemän (inkl. försäkringskassan), ekonomer och statistiker.

Från den förra gruppen har en annan skilts ut, vilken mera direkt är knuten till cirkulationen av kapital eller till *kommersiellt arbete*: bokförare och olika slag av kassörer, inköpare och kontorsförsäljare, affärsföreståndare, handelsresande, banktjänstemän, försäkrings- och egendomsförsäljare, reklammän. Två huvudgrupper har med reproduktionen av arbetskraft att göra. Den ena består av *lärare* av olika slag dit också präster och predikanter räknats. Den andra utgörs av *vård- och anpassningspersonal*: anställda läkare och tandläkare, sköterskor, socialtjänstemän, psykologer. En annan huvudgrupp har fått benämningen *ideologiskt och konstnärligt arbete*. Det är en ganska liten grupp, som skulle kunna föras ihop med lärargruppen, som också sysslar med ideologiskt arbete. Men den är dock ganska annorlunda: journalister, fotografer, biblioteks- och museitjänstemän. De saknar bl a lärarnas auktoritetsställning.

Slutligen återstår två huvudgrupper av servicekaraktär. För det första gruppen med *bevakningsarbete*: tullare, brandbefäl, fångvaktare, övrig vaktpersonal. Den har en repressiv uppgift, men kan knappast på samma sätt som militär och polis sägas vara mobiliserbar för den borgerliga makten. Åtminstone delvis är dock vaktbolagens personal uppenbarligen mobiliserbar i klasskampen. Vid taktäckarstrejken i Göteborg var det sådana vakter som utmärkte sig. Brandkårens repressiva möjligheter visades bl a när den sattes in vid vräkningarna i Umeå studentbostäder. Den sista gruppen sysslar huvudsakligen med fastighetsarbete och sysslar huvudsakligen med fastighetsarbete och husligt arbete: vicevärdar, ekonomiföreståndare, trafikvärdinnor, portier, hovmästare, tjänstemän i fastighetsskötsel, samt tjänstemän i övrig service och i resebyråer. I appendix redovisar jag en detaljerad översikt av mellanskiktens sammansättning 1930 och 1965.

Tabell 23. Mellanskiktens huvudgrupper 1930 och 1965. Avrundade tusental

	1930	1965
Tekniker och arbetsledare	60	230
Organisatörer av transport o. kommunikation	30	60
Kontorister och administratörer	50	250
Kommersiella funktionärer	60	180
Lärare m fl	40	110
Vårdpersonal m m	20	70
Litterära m fl funktionärer	10	30
Fastighetsskötsel m m service	10	50
Bevakningsfunktionärer	10	10
Summa	290	990

Mellanskikten 1930 och 1965

För att göra en jämförelse mellan 1930 och 1965 överskådlig och för att dra fram de förändringar som uttrycks i ökningen av mellanskikten har jag gjort en sammanställning av de åtta huvudgrupperna 1930 och 1965. Se Tabell 23.

Folkräkningarnas redovisningar är annorlunda 1930 och 1965, så jämförbarheten är begränsad och siffrorna i Tabell 23 bör inte pressas. De visar en ganska jämnstor ökning för alla huvudgrupper, kommunikationsgruppen, de litterära o dyl funktionärerna och bevakningsfunktionärerna undantagna. Den mest betydande ökningen svarar kontors- och teknikerpersonalen för, totalt 54 % av mellanskiktens tillväxt mellan 1930 och 1965. Eftersom arbetsledarnas antal stigit avsevärt mindre, skulle teknikernas ökning framstå ännu större än den nu gör, om folkräkningen redovisat dem för sig. De mera direkt kommersiella funktionärerna har ökat något mindre, snarare under än över den genomsnittliga ökningen och klart mindre än

tekniker och kontorister. I fråga om vårdsektorn bör man komma ihåg att en betydande del av ökningen faller på arbetarklassen, i det stigande antalet sjukvårdsbiträden och s k ekonomibiträden inom sjukvården.

Någon närmare förklaring till mellanskiktens stora ökning kan jag inte gå in på i detta sammanhang.²⁵ Men vi bör åtminstone särskilja två centrala processer, som både bör analyseras var för sig och i sitt sammanhang med varandra. Den ena är mellanskiktens ökning i näringslivet och den växande andelen s k tjänstemän per arbetare. Den andra är den offentliga, statliga och kommunala sektorns expansion.

1960 års folkräkning anger de offentligt anställdas (exkl. offentliga bolag) totalantal (både arbetare och tjänstemän). De uppgick då till 598 000, varav 314 000 statligt och 284 000 kommunalt anställda. Av alla anställda utgjorde de 22 %. 598 000 1960 kan jämföras med motsvarande siffror för 1924 och 1950, 180 000 resp. 390 000.²⁶ Under 60-talet har den andelen kraftigt stigit. Enligt arbetskraftsundersökningarna var i december 1971 av 3 470 000 anställda 1 100 000 eller ungefär en tredjedel offentligt anställda.²⁷

Med tanke på den vanliga borgerliga bilden av den statliga byråkratin förtjänar det att påpekas att huvudgruppen kontorister och administratörer arbetar i en övervägande privat byråkrati. Siffrorna för 1960 visar att bara cirka 60 000 av de då drygt 200 000 i den gruppen var statligt eller kommunalt anställda.

Tabell 24. Tjänstemän i industrin 1930-1969. Tusental.

	1930	1940	1950	1960	1965	1969
Antal	49	80	143	197	245	251
Tjänstemän per 100 arbetare	11	15	22	28	33	36

Källor: SOS Industri 1930-1969. (1969 års är den senast publicerade.) Anm. Siffrorna är korrigerade efter 1965 års näringsgrensindelning.

Tabell 25. Grupper av industritjänstemän 1950, 1960, 1965 och 1969. Tusental.

	1950	1960	1965	1969
Företagsledare	9	12	14	14
Teknisk personal	29	46	63	71
Arbetsledare	31	39	44	41
Kontorspersonal	74	100	125	125

Källor: SOS Industri.

Ett lämpligt sätt att visa mellanskiktens stigande roll i den kapitalistiska produktionen är den officiella statistikens uppgifter om tjänstemän och arbetare i industrin. En liten del av dessa tjänstemän, företagsledarna och det högsta chefsskiftet därunder, hör visserligen inte till mellanskikten, men detta rubbar inte den tendens vi är ute efter. Tabell 24 ger en sammanfattning av utvecklingen sedan 1930.

Fr o m 1950 får vi en möjlighet att direkt jämföra utvecklingen för olika grupper av industritjänstemän: Tabell 25.

Båda tabellerna visar hur 1965 utgjorde en vändpunkt – hur viktig på lång sikt är en annan fråga. Den snabba expansionen av industritjänstemännen förbyts i en stagnation i absoluta tal under 60-talets senare hälft. Kontorspersonalen har börjat drabbas av rationaliseringar m m och deras antal står stilla. Arbetsledarna uppvisar en sjunkande tendens.

²⁵ Någon större hjälp därvidlag har man inte av Erik Hööks avhandling i ämnet, *Den offentliga sektorns expansion* (Uppsala 1962).

²⁶ Höök a.a. s. 44.

²⁷ Statistiska Meddelanden Am 1972:1.

Teknikerna fortsätter att bli fler, men det går långsammare. Mellan 1960 och 1965 ökade de med 17 000, mellan 1965 och 1969 med 8 000. Bland kontorspersonalen kan man för 1960, 1965 och 1969 få fram uppgifter på försäljningspersonal. Den gruppen har stagnerat under hela 60-talet: 12 500 1960, knappt 12 000 1965, ca 14 000 1969 (okorrigerade siffran var 13 355).

De befattningsskikt som ökar i antal är skikt 4-6 medan 8 minskar. Se Tabell 26.

Mellan två huvudpoler

Den indelning av mellanskikten, som gjorts hittills, har haft till syfte att klargöra vad det är för konkreta yrkesgrupper som utgör mellanskikten, att möjliggöra en historisk jämförelse, och att peka på de delstrukturer och processer i samhället som närmare måste studeras för en analys av mellanskikten. Men en marxistisk analys av mellanskikten måste också – även på detta preliminära stadium – ta itu med en annan uppgift och en annan indelning. Vi måste kunna ta fram mellanskiktens förhållande till det kapitalistiska samhällets två huvudpoler, arbetarklassen och borgarklassen.

Tabell 26. Tjänstemän i olika befattningsskikt 1966 och 1971. SAF-området. Tusental.

Skikt	1966	1971
2	2	3
3	9	11
4	25	31
5	59	70
6	76	86
7	58	58
8	32	24

Källa: SAF-statistik

Efter att ha prövat flera olika metoder och uppställningar har jag kommit fram till att det f n inte är särskilt meningsfullt att göra en fullständig tendensbestämning för mellanskiktens alla olika beståndsdelar. Det behövs först kvalitativa analyser och resonemang om de olika delstrukturer och apparater som mellanskikten ingår i. Utan sådana blir uppdelningen efter ett par allmänna kriterier rätt godtycklig och lätt vilseledande.

Vad som däremot nu kan och bör göras är att skilja ut de grupper bland mellanskikten som står arbetarklassen närmast. Gränsen mellan dessa och arbetarklassen är, som sagts ovan, ganska flytande och påverkas av klasskampen. Vilka kriterier ska vi då använda?

Först och främst måste vi ta bort – som inte stående närmast arbetarklassen – alla med någon befälsrätt eller med rätt och uppgift att representera arbetsköparen-företaget-myndigheten. Denna rätt drar en klar gräns mot arbetarklassen. Som ett andra kriterium har vi arbetsprocessens karaktär, om den är kollektiv och opersonlig (liknande arbetarklassens) eller inte. Ett tredje kriterium, som säkert är av betydelse, är arbetsuppgiftens avstånd till den produktionsprocess, där arbetarklassens kärna befinner sig. Inom SIF är det tydligt att teknikerna är mer fackligt aktiva och jämförelsevis mera progressiva än tjänstemännen på kontorssidan.²⁸

Enligt det första kriteriet bortfaller alla tjänstemän med chefsbefattningar, alla arbetsledare, trafikledare, administratörer, handelsresande, försäkrings- och egendomsförsäljare, affärsföreståndare, alla lärare (som har en auktoritetsställning i förhållande till sina elever), präster, läkare, avdelningssköterskor och motsvarande, egendomsförvaltare, ekonomiföreståndare m m.

Det andra kriteriet tar bort en stor del av de återstående teknikerna, en del datamaskinoperatörer, de naturvetenskapliga och samhällsvetenskapliga forskarna och utredarna, återstoden av

²⁸ SIF, *Rapport 50* (Sthlm 1970) s. 37 och 39.

speditörer, försäkringstjänstemän, inköpare och kontorsförsäljare, sekreterare, farmaceuter, en del sjukgymnaster, socialtjänstemän och psykologer, litterära och konstnärliga yrkesutövare, bokföreläsare och kassörer de allra flesta av återstående banktjänstemän och tjänstemän i fastighetsbranschen och övrig service.

Vilka återstår då? Ett obestämt antal – en minoritet – tekniker, datamaskinsoperatörer, telefonister, postkassörer, stenografer och maskinskrivare, kontorister av olika slag, kontorsbud o dyl, större delen av sjuksköterskorna. Om vi ett tag till bortser från teknikerna skulle det röra sig om i mycket ungefärliga tal 250 000, den övervägande delen lågt betalda kvinnor.

Den bästa grundval, som jag hittat, för en skattning av teknikerna är SAF:s statistik över anställda tjänstemän i SAF-företagen. Av 261 000 sådana tjänstemän 1965 var 112 000 tekniker (systemmän och personer med datamaskinarbete oräknade; de utgjorde då ett tusental vardera). Sedan är frågan hur man ska dra gränserna för underordnat opersonligt arbete. Drar man den gränsen snävt och bara räknar in befattningsskikt 7 och 8 – undantaget arbetsledare i skikt 7 – i SAF:s och tjänstemannaorganisationernas befattningsnomenklatur – laboranter, laboratoriebiträden, ritare, ritbiträden m fl – hittar man 10 000 sådana i SAF-materialet. Tar man även med skikt 6, som har en något mer självständig ställning – arbetsledare fortfarande undantagna – stiger siffran till 18 000.

Gör man så det antagandet att teknikerna är ungefär likadant fördelade utanför som innanför SAF, kan den ovannämnda teknikerekvationen lösas. Med det snäva alternativet skulle det då bli 18 000 och med den något vidare definitionen på arbetarklassen närstående tekniker 27 000.

Omkring 275 000, eller lite mera försiktigt uttryckt *mellan en kvarts miljon och trehundra-tusen, dvs någonting mellan en fjärdedel och en tredjedel (28 %) av mellanskikten har en sådan objektiv ställning att de under klasskampens utveckling skulle kunna bli en del av arbetarklassen i vid bemärkelse*. Därigenom skulle den sjunkande tendensen för arbetarklassen enligt nuvarande definition mer än upphävas. (Den tillgängliga statistiken ger tyvärr knappast någon möjlighet att undersöka storleken av de proletärt betonade mellanskikten under tidigare perioder.) Men att döma av siffrorna för motsvarande grupper av kontorspersonal m m i Appendix tabell B kan de knappast ha överstigit 100 000.

Klasstrukturen 1930 och 1965 – en jämförelse

Avslutningsvis ska vi i tabellform sammanfatta klasstrukturen i Sverige 1930 och 1965. Tabell 27.

Den egentliga arbetarklassen (enligt nuvarande definition) har ökat i absoluta tal sedan 30-talet, och dess andel av de förvärvsarbetande visar bara en mycket svag sjunkande tendens.

Arbetarklassens kärna, industri- och byggnadsarbetarna i de större företagen, har ökat absolut och relativt sedan 30-talet.

Åren alldeles efter 1965 inträder en rätt betydande minskning av antalet arbetare i den produktiva sektorn. För industrin verkar antalet sedan ha stabiliserats på en lägre nivå.

Samtidigt som den produktiva delen av arbetarklassen minskade totalt under senare hälften av 60-talet ökade antalet invandrare bland industriarbetarna avsevärt. På sikt innebär detta sannolikt en försvagning av arbetarklassens kärna och försvårar därmed arbetarklassens möjligheter att spela en ledande roll i förhållande till mellanskikten och till en offensiv kamp för ett helt annorlunda, socialistiskt samhälle.

Borgarklassens numerära litenhet betyder att skillnaden mellan formuleringen av den samhälleliga huvudmotsättningen som bourgeoisin mot proletariatet eller som monopolkapitalet mot folket inte ligger så mycket i urskiljandet av mängden av fiender. Den ligger i klarheten

om mellanskiktens och småborgerlighetens ställning mellan de två polerna borgarklass och arbetarklass en ställning som fördunklas i formuleringen 'folket mot monopolkapitalet'.

I företagarnas och småborgerlighetens utveckling utgör 1950 en vändpunkt. Dels är det från 1950 som de stora traditionella företagargrupperna – jordbrukare, företagare i tillverkningsindustri, handlare – börjar minska kraftigt. Dels inträder då en stagnation av de företagargrupper som dittills ökat sedan 30-talet – inom byggnads, samfärdsel, tjänster. Efterkrigstiden har inneburit en dramatisk proletarisering av jordbrukarna, en minskning av företagare inom jordbruk med anställda från 105 000 1950 till 13 000 1965.

De offentligt anställda blir en allt större del av arbetarklassen och mellanskikten. De utgör för närvarande ca en tredjedel av alla anställda.

Tabell 27. Klasstrukturen i Sverige 1930 och 1965.

	1930		1965	
	Tusental	Procent av förvärvsarbetande	Tusental	Procent av förvärvsarbetande
Arbetarklassen	1 590	55	1 840	53
Borgarklassen	50	2	45	1
Speciella kategorier knutna till borgarklassen	50	2	70	2
Småborgerligheten	910	31	500	14
Mellanskikten	300	10	980	28
<i>Summa</i>	<i>2 900</i>	<i>100</i>	<i>3 335</i>	<i>100</i>

Det är inte arbetarklassen (i första hand) som trängs tillbaka och ersätts av mellanskikten utan den gamla småborgerligheten. Denna tendens fortsätter. För industritjänstemännen verkar det som om 1965, liksom för industriarbetarna, betydde en viss vändpunkt. Den snabba expansionen tidigare följs av en stagnation under 60-talets senare hälft. Denna stagnation gäller framför allt arbetsledare och kontorspersonal.

En dryg fjärdedel, mellan 250 000 och 300 000 av mellanskikten befinner sig i en sådan objektiv situation att de genom klasskampens utveckling skulle kunna dras in i arbetarklassen.

Flertalet av dessa är lågavlönade kvinnor. En proletär politik gentemot mellanskikten måste med nödvändighet först och främst vara förenad med en aktiv kamp mot könsdiskrimineringen. I SIF:s jubileumsenkät svarade på frågan om vilka punkter man ansåg viktigast i SIF:s framtida arbete 24 % av kvinnorna jämlikhet, mot 3 % av männen.²⁹

Trots sin numerära litenhet utgör borgarklassen fortfarande den starkaste polen i klassernas kraftfält. Detta måste innebära att en proletär politik gentemot mellanskikten – och småborgerligheten – inte kan ha som första uppgift att samla en majoritet med dessa skikt kring ett minimiprogram. Borgarklassen är redan i försvinnande minoritet. Vad det framför allt gäller är att förvandla, revolutionera mellanskikten till att se ett helt annat liv och samhälle än det borgerliga. Men det är en uppgift för en arbetarrörelse, som själv har revolutionerats.

Huvudmotsättningen i Sverige

Avsikten med denna uppsats har varit att analysera klassernas omfattning och utveckling. För att göra detta har det varit nödvändigt att klargöra grova drag i mönstret av klassmotsättningar, t ex i avgränsningen av mellanskikten mot såväl arbetarklassen som de speciella borgerliga kategorierna. Men den stora uppgiften att närmare gå in på och studera motsättningen och kampen mellan klasserna återstår. Avslutningsvis ska dock tillfogas några ord om

²⁹ a.a. s. 46.

huvudmotsättningen mellan klasserna i Sverige. Mönstret av klasser är alltid ett mönster av motsättningar. Dessa motsättningar är av olika vikt vid olika tidsperioder, och en del är oförsonliga/antagonistiska medan andra är icke-antagonistiska. Huvudmotsättningen anger var den viktigaste gränslinjen mellan klasserna går i ett visst samhälle vid en given tidpunkt. Det är på en bedömning av huvudmotsättningen som den marxistiska arbetarrörelsen baserar sin strategi och taktik. Det var bedömningen av en förändring av huvudmotsättningen genom det fascistiska hotet och Japans överfall på Kina på 30-talet som var grunden för Kominterns linje om den antifascistiska folkfronten resp. KKP:s upprättande av en anti-japansk enhetsfront med sina tidigare dödsfiender, Chiang Kaisheks Kuomintang [Guomintang].

I den aktuella svenska marxistiska diskussionen är frågan ifall huvudmotsättningen i Sverige idag går mellan folket och monopolkapitalet eller mellan arbetarklassen och borgarklassen. Monopolkapitalet är den lilla ledande fraktionen inom borgerligheten. Det innefattar de betydande ägarna och ledarna av storföretagen och bankerna. Det är också den grupp som kontrollerar organisationer som Arbetsgivareföreningen och Industriförbundet. Till monopolkapitalets sida om huvudmotsättningen brukar också föras den högsta ledningen för den statliga apparaten, dvs åtminstone en del av de till borgerligheten knutna speciella kategorierna. Folket skulle då innefatta arbetarklassen, mellanskikten, småborgerligheten, samt delar av de särskilda borgerliga kategorierna och av borgarklassen själv.

Fastställandet av huvudmotsättningen rymmer två olika problem: Vilken politisk situation lever vi i? Var går den viktigaste motsättningen mellan klasserna i denna situation?

Vad menas då med politisk situation? Det är i det här sammanhanget inte liktydigt med ett ögonblickligt taktiskt läge. Den politiska situation som är relevant för bestämningen av huvudmotsättningen gäller inte läget i klasskampen inom en statsform, t ex den borgerliga demokratin. Den gäller *vilken statsform* kampen står om. I de underutvecklade länderna är frågan t ex om den politiska situationen nu kräver en antifeodal och antiimperialistisk revolution eller om revolutionen också måste vara antikapitalistisk. På liknande sätt stod frågan om förhållandet mellan borgerlig och proletär revolution för Marx i Tyskland 1848 och för Lenin i Ryssland 1917. På 30-talet gjorde den revolutionära arbetarrörelsen den bedömningen att mellan fascismen och den borgerliga demokratin fanns inte bara en gradskillnad utan en artskillnad. Fascismen var en annan borgerlig statsform, en annan form av borgerlig klasstat än den borgerliga demokratin. Detta trots att den senare också var ett uttryck för klassförtryck och inte var främmande för att använda öppet våld: militär och polis mot strejkande, fängelsestraff för kommunistiska agitatorer.

Bestämningen av den politiska situation, i vilken huvudmotsättningen ska definieras, får inte sammanblandas med styrkeförhållandena mellan klasserna i en viss situation. Diskussionen om defensiv-offensiv har inte med huvudmotsättningen att göra. Den debatten hänför sig till frågan om vad som är huvudmotsättningens *huvudaspekt* eller *huvudsida* – vilken sida som är den ledande i huvudmotsättningen. Den frågan kan naturligtvis bara riktigt besvaras när man först riktigt har fastställt huvudmotsättningen.

Även i fråga om det andra stora problemet i bestämningen av huvudmotsättningen förekommer det mycket förvirring. I argumentationen finner man ofta att många bortser från att saken gäller bedömningen av den *viktigaste motsättningen* mellan klasserna i samhället. Förespråkarna för folket – mot – monopolkapitalet nöjer sig vanligen med att peka på att det förekommer motsättningar mellan, t ex, monopolkapitalet och den förmonopolistiska borgerligheten. Det är obestridligt, men vad det här gäller är: är den motsättningen en del av den viktigaste motsättningen i samhället? Är motsättningen inom borgarklassen viktigare än motsättningen mellan de mindre arbetsgivarna och arbetarklassen? Är det så att den förmonopolistiska borgerligheten (t ex de mindre delägarna i SAF), småborgerligheten och mellanskikten står i en avgörande motsatsställning till monopolkapitalet och är de och deras

intressen fast förbundna med arbetarklassen och dess intressen? Kan den frågan bejakas, då kan man tala om folket mot monopolkapitalet.

Är det däremot så att motsättningen inom borgarklassen är sekundär i förhållande till hela borgerlighetens motsättning till arbetarklassen och är det så att småborgerligheten och mellanskikten som helhet betraktade inte kan anses vara fast förbundna med – ha fast intressegemenskap med – vare sig borgarna eller arbetarklassen? I så fall går huvudmotsättningen mellan borgarklassen och arbetarklassen.

Bestämningen av vilken politisk situation som kännetecknar ett visst samhälle vid en viss tidpunkt och av vilken som är den viktigaste motsättningen mellan klasserna i den situationen är ett begrepp för den objektiva situationen i klasskampen. Den organisation som definierar huvudmotsättningen fel kan därför inte riktigt företräda den klass' intressen som organisationen åberopar sig på.

Sverige är ett högt utvecklat kapitalistiskt land. Den grundläggande motsättningen handlar därmed, som i alla kapitalistiska länder, om kapitalism eller socialism (uttryckt i klassförhållande betyder detta motsättningen mellan borgarklass och arbetarklass) – det nya samhälle vars förutsättningar växer fram ur kapitalismens inre motsättningar, mellan samhällliga produktivkrafter och privata produktionsförhållanden. Men finns det något annat som på ett avgörande sätt kännetecknar den nuvarande politiska situationen i Sverige? Det vill säga står kampen om någon annan statsform än borgerlig kontra proletär stat? Något fascistiskt hot eller hot om imperialistisk kolonisering föreligger inte. Vad EEC än är och betyder, så är det i varje fall inte en annan statsform i samma mening som fascism, borgerlig demokrati, och kolonialmakt är statsformer. EEC är inte en stat överhuvudtaget. (Om det på längre sikt kan utvecklas till att bli det är en annan sak.)

Inom en del kommunistiska partier talas om att klasskampen i kapitalistiska samhällen f n inte gäller kapitalism-socialism och borgerlig-proletär stat utan, som man säger i franska KP, 'avancerad demokrati'. Är det riktigt att beteckna detta som en ny statsform – som en viktig förändring i förhållandet mellan klasserna och staten – eller betyder det bara en parlamentarisk (eller presidentiell) majoritet inom den borgerliga demokratin? De chilenska erfarenheterna förefaller snarast peka i den senare riktningen.

Den andra frågan till detta problem gäller: Även om begreppet 'avancerad demokrati' ett slags antimonopolistisk övergångsstat till den proletära staten och till byggandet av ett socialistiskt samhälle – skulle vara tillämpligt i t ex Frankrike, är det därför tillämpligt i Sverige? I Frankrike finns en stark småborgarklass med gamla kamptraditioner sedan franska revolutionen och en reaktionär borgerlig regim. I Sverige är småborgerligheten liten – och snabbt minskande – och här har den borgerliga regimen präglats av reformismens och socialdemokratins starka inflytande. Sveriges moderna historia visar – till skillnad från Frankrikes – inte någon tradition av mellanskiktens och småborgerlighetens kamp tillsammans med arbetarklassen mot monopolkapitalet. Samarbetet mellan bondeförbundet och socialdemokratin var aldrig en kamp mot monopolkapitalet. Därom vittnar bl a Saltsjöbadsavtalet och Wigforss' tal till monopolkapitalet 1938, den drastiska minskningen av småborgerligheten under koalitionsåren på 50-talet och den dåtida 'Harpundsdemokratin' (de regelbundna informella överläggningarna mellan regeringen och monopolkapitalet på statsministerns lantställe). Mellanskikten har i Sverige överhuvudtaget spelat en mycket passiv politisk roll. Någon tradition av kamp mot monopolkapitalet finns förvisso inte, såsom kan avläsas bl a i TCO:s, SACO:s och folkpartiets handlande (P g a mellanskiktens mellanställning är dessa aspekter viktiga. Den egentliga arbetarklassens frontställning mot kapitalet framgår tydligt i den dagliga motsättningen på arbetsplatsen). Några uttryck av betydelse för sådan kamp kan inte heller noteras utanför de nämnda organisationerna.

Även om det skulle visa sig att PCF:s strategi om den avancerade demokratin är grundad på en riktig klassanalys, verkar det klart att den analysen inte är riktig för svenska förhållanden. I den svenska kapitalismen är makten koncentrerad till en handfull finansfamiljer – framför allt huset Wallenberg – till en grad som är unik för utvecklade kapitalistiska länder. Monopolkapitalets oerhörda styrka och framgångsrika utveckling har också inneburit att det i Sverige inte finns betydande antimonopolistisk kraft utöver arbetarklassen. Slutsatsen av allt detta blir, att den politiska situationen i Sverige i vår tid kännetecknas av motsättningen kapitalism-socialism. Det är alltså i förhållande till frågan om kapitalism eller socialism som vi för att bestämma huvudmotsättningen måste avgöra var den viktigaste motsättningen mellan klasserna går.

Har den icke-monopolistiska borgarklassen intresse av att tillsammans med arbetarklassen kämpa för socialismen mot monopolkapitalet? Knappast. Socialismen innebär ju hela borgarklassens avskaffande. Huvudmotsättningen kan inte gå mellan monopolkapitalet och folket, med de övriga borgarna på arbetarklassens sida.

Hur är det med småborgarna och mellanskikten? De är i växande utsträckning utsatta för monopolkapitalismens tryck. Bönder och småhandlare slås ut. Mellanskikten utsätts för skärpt kontroll uppifrån, för 'rationaliseringar' och otrygghet i anställningen. Deras intressen är på många sätt i konflikt med borgarklassens. Deras intressen är inte som borgarklassens oförenliga med arbetarklassens och socialismen. Men deras intressen är inte heller fast knutna till arbetarklassens. Även om den förr eller senare är dömd till undergång på det ena (monopolkapitalistiska) eller det andra (socialistiska) sättet, har småborgerligheten en ställning att försvara i det rådande kapitalistiska samhället, sitt enskilda ägande. Läraren eller ingenjören har (vanligen) makt och 'ställning' som han/hon kan försvara i det bestående samhället. Mellanskikten och småborgerligheten kan, med andra ord, föra en kamp för sina intressen mot borgarklassen utan att denna kamp nödvändigtvis ligger i linje med arbetarklassens intressen.

Det finns dock en avsevärd del av mellanskikten som står arbetarklassen mycket nära, så nära att de kan komma att räknas till arbetarklassen i vid mening — huvudsakligen rutinkontorister men också en del lägre teknisk personal. 1969 uppgick de till mellan 250 000 och 300 000. De har inga objektiva intressen skilda från arbetarklassen. De bör räknas till arbetarklassens sida i huvudmotsättningen.

I en del sociala konflikter i Sverige – t ex om stadsplanering eller avfolkning av en bygd – förekommer onekligen ibland ett mönster av monopolkapital plus statsapparat mot folket. Men de konflikterna ställer inte frågan om socialism mot kapitalism, och leder heller inte dit med mindre än att 'folket' splittras och de borgerliga delarna, som slår vakt om den enskilda företagsamheten, avsöndras.

Slutsats. *Huvudmotsättningen i marxistisk mening går i Sverige idag mellan arbetarklassen och borgarklassen.* Den grundläggande motsättningen och huvudmotsättningen sammanfaller. Den går därmed rätt igenom de åt olika håll tenderande mellanskikten och småborgarna. Arbetarrörelsen kan inte utan vidare stöda dessas kamp för sina intressen. För den revolutionära arbetarrörelsen är det en central uppgift att utveckla en proletär socialistisk politik och att till den försöka knyta så stora delar av mellanskikten och småborgerligheten som möjligt. Inom den borgerliga klassen är monopolkapitalet sedan årtionden den ledande fraktionen. Men att tro att den övriga delen av borgerligheten liksom småborgerligheten och mellanskikten i dess helhet är arbetarklassens fasta bundsförvanter i kampen för socialismen är i bästa fall ett önsketänkande självbedrägeri, i värsta fall ett direkt hinder för utvecklandet av en revolutionär arbetarrörelse.

Till sist. Vad vi här har talat om har varit den viktigaste sociala motsättningen i Sverige i vår tid, grundvalen för en riktig revolutionär strategi. Men som Lenin klargjorde (och efter honom Althusser), en revolutionär situation och en revolution kännetecknas inte bara av en skärpning

av huvudmotsättningen. Den kännetecknas av en anhopning av en mängd motsättningar, vilken skapar en ohållbar situation för den härskande klassen. Hur denna anhopning av motsättningar kommer att se ut kan inte närmare förutsägas. De sekundära motsättningarna behöver inte alls uttrycka socialistiska strävanden eller ens vara förenliga med sådana. I en bestämd situation kan de ändå komma att objektivt bidra till möjligheten av en socialistisk revolution genom att de försvagar borgarklassen. Men för att de sekundära motsättningarna — i vilka mellanskikten säkert kommer att spela en stor roll ska kunna fungera i en sådan riktning behövs det en politisk ledning, som korrekt definierat huvudmotsättningen och som på den grunden utvecklat en politisk praktik. □

Appendix

Tabellerna A och B visar mellanskiktens sammansättning och uppdelning på de nämnda huvudgrupperna 1965 och 1930.

Tabell A. Mellanskiktens sammansättning 1965.

Tusental.	
Tekniker och arbetsledare i produktion	
Med tekniskt arbete	183
Med kemiskt, fysikaliskt el. biologiskt arbete	13
Datamaskinoperatörer	9
Lantbruks- och skogsbefäl	11
Förmän i tillverkningsarbete	13
<i>Summa</i>	<i>229</i>
Organisatörer av transport och kommunikation	
Speditörer	6
Sjöbefäl	8
Flygpersonal	1
Trafikledare	9
Postkassörer	12
Telefonister	24
<i>Summa</i>	<i>60</i>
Kontorister och administratörer	
Allmänt samhällsadm. arbete	7
Övr. företagsadm. arbete	20
Sekr., stenogr., maskinskrivare	78
Försäkringstjänstemän	10
Specialkontorister	75
Ej specificerbart kontorsarbete	45
Kontorsbud, expeditionsvakter	10
Ekonomer och statistiker	3
<i>Summa</i>	<i>248</i>
Kommersiella funktionärer	
Bokförare och kassörer av olika slag	67
Banktjänstemän	16
Försäkrings- och egendomsförsäljare	4
Reklamman	4
Handelsresande	15
Inköpare, kontorsförsäljare	47
Affärsföreståndare	22
<i>Summa</i>	<i>175</i>
Lärare m.fl.	
Universitets- och högskolelärare	6
Lärare i läroämnen	23
Klasslärare	37
Lärare i övningsämnen	13
Yrkeslärare	11
Förskollärare	4
Utbildningskonsulenter	4
Präster, predikanter m.fl. i religiöst arbete	7
<i>Summa</i>	<i>105</i>

Vård- och anpassningspersonal	
Anställda läkare och tandläkare	10
Sjuksköterskor	26
Mentalskötare i sjuksköterskeställning	2
Röntgen- och lab.assistenter i sjuksköterskeställning	3
Barnmorskor	1
Sjukgymnaster	4
Hälsovårdsinspektörer	1
Farmaceuter	2
Socialtjänstemän	9
Psykologer	10
<i>Summa</i>	<i>68</i>
Litterära och konstnärliga funktioner	
Journalister och förlagsredaktörer	7
Bildkonstnärer, formgivare, dekoratörer, skådespelare, musiker m.fl.	11
Bibliotekarier, museitjänstemän m.fl.	6
Fotografer	3
<i>Summa</i>	<i>27</i>
Funktionärer i fastighets- och husligt arbete och övrig service	
Egendomsförvaltare (vicevärdar m.fl.)	10
Ekonomiföreståndare	9
Portier, trafikvärdinnor, hovmästare	6
Tjänstemän i fastighetsskötsel	6
Tjänstemän i övrig service	4
Resebyråtjänstemän	2
<i>Summa</i>	<i>46</i>
Bevakningsfunktionärer	
Tullare	2
Brandbefäl	1
Fångvaktare	2
Övr. vaktpersonal	7
<i>Summa</i>	<i>13</i>
Källa: Folkräkningen 1965, yrkesfördelningen.	
<i>Tabell B. Mellanskiktens sammansättning 1930.</i>	
Tusental.	
Tekniker och arbetsledare i produktion	11
Ingenjörer, tekniker	12
Verkmästare i industri och hantverk	11
Förmän i industri och hantverk	15
Lantbruksinspektörer och jordbrukspersonal i statens eller hushållningssällskapens tjänst	5
Rättare	5
Trädgårdsmästare och mejeriföreståndare	4
Jägmästare, skogvaktare m.m.	7
<i>Summa</i>	<i>5</i>
Organisatörer av transport och kommunikation	
Högre tjänstemän i samfärdsel	3

Verkmästare vid järnväg	3
Postexpeditörer o.dyl.	5
Telefonister, telegrafexpeditörer m.m.	13
Sjöbefäl	8
<i>Summa</i>	<i>32</i>
Kontorister och administratörer	
Kontors- och förvaltningspersonal i industri och hantverk	37
Kontorspersonal i samfärdsel	9
Kontorspersonal i kommuner	2
Lägre civila statsjäntemän	3
Förvaltningspersonal i försvaret	1
Kontorspersonal inom fria yrken	2
<i>Summa</i>	<i>54</i>
Kommersiella funktionärer	
Kontorspersonal inom handel	37
Handelsresande	12
Bank- och försäkringstjänstemän	17
<i>Summa</i>	<i>66</i>
Lärare m.fl.	
Folk- och småskollärare	34
Lärare vid lantbruksskolor, folkhögskolor o.dyl.	3
Privatlärare	2
Predikanter	4
<i>Summa</i>	<i>43</i>
Vård- och anpassningspersonal	
Anställda läkare, tandläkare	2
Sjuksköterskor	3
Sjukgymnaster m.fl.	4
Barnmorskor	2
Apotekare, farmaceuter	1
Övr. tjänstemän i sjuk- och hälsovård	8
<i>Summa</i>	<i>20</i>
Litterära och konstnärliga funktionärer	
Journalister	2
Skådespelare, musiker	2
Organister och klockare	1
Funktionärer vid bibl., arkiv, museer	1
<i>Summa</i>	<i>6</i>

Källa: Folkräkningen 1930.